

ESKİ HUKUK SİSTEMLERİNDE KÖLELİK

Dr. Gülnihal BOZKURT

I) GENEL OLARAK :

İnsanların hürriyetlerinden yoksun kılınarak başkalarının malı sayılmaları kölelik olarak adlandırılabilir. Toplumsal bir olgu olan kölelik kurumu eski hukuk sistemleri tarafından da düzenlenerek yasallaştırılmıştır.

Modern hukuk sistemlerinin hemen hepsinde insanlar doğumla birlikte haklara ehil olurlar. Bugün ilkçağ insanının anladığı ve uyguladığı şekilde bir kölelik kurumunun kabulünü düşünmek insanlık için dehşet verici ve imkânsızdır.

Eski devirlerde ise durum farklıdır. Tüm eski uygarlıklarda kölelik kurumuna rastlayabiliriz. İnsanlar bu toplumlarda hürler ve köleler olarak iki sınıfa ayrılırlar ve bu ayırım hukuken meşru sayılırdı. Hürler hakların sahibidir, (*obje*); köleler ise hakların konusunu (*sübj*e) teşkil ederler. Köle hak ve fiil ehliyetinden, hatta yaşama güvencesinden yoksun olarak, bir eşya gibi alınıp satılmakta, miras bırakılmakta, ve efendinin vereceği her türlü cezaya katlanmak zorunda bırakılarak hayatını sürdürmektedir.

Tüm eski kavimlerde müşterek bir kurum olan köleliği kaldırmayı hiç kimse düşünememişti. Ünlü Romalı Hukukçu Gaius: «Köleler sahiplerinin hakimiyeti altında bulunurlar. Bu hakimiyet İus Gentium'a ait bir hakimiyettir, çünkü bütün milletlerde köle sahiplerinin köleleri üzerinde hayat ve ölüm hakkına sahip olduklarını açıkça görebiliriz.»¹ diyerek eski çağlarda kölelik hakkındaki genel kanıyı belirtmişti.

¹ Schwarz, Andreas B., Roma Hukuku Dersleri, İstanbul 1963, Çev: Türkân Rado sh. 239.

Buna rağmen bütün insanların tabiat icabı eşit oldukları gerçeğini ifade eden *Digesta*'da (D. 50, 17, 32.) Ulpianus şöyle demektedir : «*Ius Gentium*'a göre köleler hiç sayıldıkları yani şahsiyetleri bulunmadığı halde, tabii hukuk bakımından vaziyet öyle değildir. Tabii Hukuka göre tüm insanlar eşittirler².»

Böylece aslında insanlar arasında fark olmadığı gerçeği bilinmekle birlikte onları ekonomik ve sosyal nedenlerle türlü işlerde kullanmak eski toplumların işine gelmekteydi. Öte yandan ünlü ahlâkçı Seneca, kölelerin durumunun çok acıklı olduğunu, onlara bu denli eziyet etmenin doğru olmadığını yazmıştı³. Bu tip fikirlere ve ahlâkçıların kölenin de diğer insanlar gibi bir insan olduğunu ilân etmelerine rağmen hukuk her zaman ve her hususta kölelerle hürler arasında çok derin fark gözetmiştir. Köleliği tabii hukuk düşüncesine dayanarak eleştiren, kıyanan düşünürler bile köleliğin kaldırılmasını değil, kölelere iyi davranılması gerektiğini savunmuşlardır.

İnsancıl vasıfları çok üstün olan Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinlerde kölelere iyi muamele edilmesi savunulmuş, ancak o zamanki toplumların ekonomik hayatının vazgeçilmez bir unsuru olan bu kurumun lağv edilmesi düşünülmemiştir. Yine de belirtmek gerekir ki, İslâmiyet bu konuda Hıristiyanlıktan bir adım daha ileri giderek kölelerin azadını teşvik etmiş ve kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için pek çok yol ortaya koymuştur. İslâmiyetin, köleliğin kaynağı olarak yalnız o devrin vazgeçilemeyen savaşlarını ve doğumu kabul etmesi bunun en güzel örneğidir.

Tüm eski uygarlıklarda kölelik kurumu incelenirken ülkeler arasında gerek kurumun kaynağı, gerek kölelerin hukuki statüleri ve fonksiyonları açısından benzerlikler görülecektir. Bunun nedeni kölelerin ekonomik hayatın bir parçası olmalarında aranmalıdır. İnsanlar doğar ve ölür, medeniyetler yükselir ve çöker, fakat ekonomik temel - toprakta özel mülkiyet, kesif tarım, küçük kapalı ekonomi - hiç değişiklik göstermeden kalır. Eski çağ devletleri komşuları ile sürekli savaş halindeydiler. Her biri ülke sınırlarını genişletmek, egemenliğini sürdürmek, varlıklarını korumak için devamlı savaşan bu uygarlıkların savaş tutsak-

² Schwarz, a.g.e., sh. 240.

³ Umur Ziya, Roma Hukuku, İstanbul 1974, sh. 356.

⁴ Karadeniz Özcan, Roma Hukuku, Ankara, 1977, sh. 130.

larını öldürmek yerine köleleştirmeyi, küçük, kapalı ekonomileri açısından daha yararlı bulmaları kölelik sistemini doğurmuştur. Savaşa ek olarak borç için kölelik de eski uygarlıklarda en büyük kölelik kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Bu köleler topluma yabancı olmayıp, efendileriyle aynı toplumun üyesi olan, borcunu ödemekten âciz borçlulardı. Bunlar çoğunlukla ev hizmetleri görüyorlar ve görevleri nedeniyle de oynadıkları ekonomik rol onların hukuki statülerini yansıtıyordu.

Böylece kölelik kurumu belirli toplumsal ve iktisadi ilişkiler sonucu ortaya çıkmış ve ekonominin temeli olarak kabul edilmiş ve bedava ya da çok ucuz bir emek olarak eski çağların ekonomik hayatında işgücü ihtiyacını karşılamıştır.

Biz kölelerin toplumsal statülerine fazla değinmeden sadece hukuki durumlarını, eski uygarlıklardan bazılarını ele alarak tek tek inceleyeceğiz.

II) ESKİ HUKUK SİSTEMLERİNDE KÖLELİK :

1. Hint ve Çin Uygarlıklarında Kölelik :

A) *Hint Uygarlığında Kölelik* : (Eski Hint Çağı, M. Ö. VI - M. S. VII. yy.)

Kölelik, Hint Sanskrit Hukuk kitaplarında düzenlenen bir kurumdur. Manu Kanunu yedi kölelik nedeni saymaktadır : Savaş köleliği, ailesine para sağlamak için gönüllü kölelik, köle anadan doğmak, satış veya hediye edilmek suretiyle kölelik, miras bırakılma, ceza nedeniyle kölelik ⁵.

Norada (V. 25 ff.) ise köleliğe dair daha derin bilgi vermekte ve onbeş hali kölelik nedeni saymaktadır. Yukarıda sayılanlara ek olarak borç nedeniyle kölelik, rehin olarak kendini gösteren borçlunun satışı nedeniyle kölelik, kumar, belli bir süre için köleleştirme, din uğruna dünyevi hazları bırakarak köle olma, köle kadınla ilişki kurma, kendisini satmak gibi kölelik sonucunu doğuran nedenler gösterilmiştir. Kölelik nedenlerine göre köleler arasında farklar vardır. Bir kısım kölelik (kendini satan, din yüzünden köle olanların kölelikleri) kölenin ölümüne dek sürer, bir kısmı ise - borç için kölelikte olduğu gibi - belirli bir süre içindir ⁶.

⁵ *Enc. of Religion and Ethics*, C. XI. 618, *Arsal S. M. Hukuk Tarihi*, Ankara 1941, sh. 47.

⁶ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 619.

İlk gruba giren köleler ancak efendileri isterse hür olabilirler. Diğerleri ise para ya da bir mal mukabili hür olabilirler.

Diğer medeniyetlerde olduğu gibi Eski Hint'de de babalara çocuklarını ya da evlatlıklarını köle olarak bir başkasına verme (borçlarına karşılık olmak üzere) ya da satma yetkisi tanınmıştır. Ancak hırsızların kaçırarak zorla köleleştirdikleri bir kimsenin köleliği yasal olarak kabul edilmezdi ⁷.

Eski Hint dininde kast sistemi köleliği son derece geniş ve sağlam olarak kurmuştu. Kastın en alt derecesinde bulunan Sudralar ve kastın dışında kalan Paryalar da köle statüsündeydiler. Bu iki grup köle çok zor şartlar altında yaşarlardı. Bu nedenle diğer bazı grup kölelere nazaran bu iki sınıf kölelerin durumu daha kötüydü. (Manu VIII, 415) ⁸. Bazı köleler sadece evde, tarlada ya da yol yapımında çalıştırılırdı. Kölenin hangi işlerde kullanılabileceğini köle oluş nedenleri tayin ederdi ⁹.

Manu Kanunlarında kölelerin mülk sahibi olamayacakları, azatlınsalar bile efendilerine hizmet yükümlülüğünden kurtulamayacakları açıkça yazılıdır. Çünkü onların efendilerine olan bağılıkları artık kölenin tabiatındadır. Sudraların köleliğinin müebbet olması Brahmanizm'in aksiyonlarından biridir. Çünkü köleyi bir kadın tanrı olan Puruşa'nın ayağından yaratılmış sayarlardı. Hint inanışında ayak hizmet etmeyi belirtirdi ¹⁰. Bu nedenle köleler hürilere hizmet için yaratılmış, değersiz ve aşağılık varlıklardı. Yükselme hakları yoktu. Sadece eziyete ve hakarete katlanma mükellefiyetleri vardı ¹¹.

Hint kanununda kölelerin azatlanmasına da yer verilmiştir. Azad ancak efendi dilerse gerçekleşebilirdi. Kölesini azatlamak isteyen efendi onun başı üstünde su dolu bir küpü parçalar ve böylece başı ıslanan köle artık hürriyetine kavuşurdu ¹². Görüldüğü gibi Hint Hukukunda köle azatlama pek çok medeniyetin hukuk sistemlerinde olduğu gibi şekil şartlarına bağlanmıştır.

⁷ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 618.

⁸ *Saymen Ferit, Türk Medeni Hukuku*, C. 2, İstanbul, 1960, sh. 9.

⁹ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 619.

¹⁰ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 619.

¹¹ *Çağdaş Kemal, Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1974, sh. 20.

¹² *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 619.

B) Çin Uygarlığında Kölelik :

İlkçağda Çin'de halk köylüler ve asiller olmak üzere ikiye ayrılmış, ayrıca bu sınıfların yanında kölelik kurumuna da yer verilmiştir¹³. Çin Hukukunda hakim olan esaslara göre önceleri sadece savaş tutsakları köle sayılırdı. Çinliler köle olmazlardı. Çünkü Çin'de geçerli olan bir sisteme göre her Çin'li bir Sip'e mensuptu. Bir Çinli köleleştirilecek olursa onun mensup olduğu Sip intikam alırdı. Bu yüzden çıkabilecek karışıklıkları önlemek için Çinliler köleleştirilmezdi¹⁴.

Çin'de köle sayısı azdı. Tarımda köle kullanılmazdı. Kölelere sadece çobanlık yaptırılırdı. M. S. 1. yy. da çıkarılan bir kanunla İmparator Wang Mang (M. S. 8 yılında tahta çıkmıştır) hususi şahısların köle kullanmalarını yasaklayarak bütün kölelerin devlet kölesi olarak çalıştırılacaklarını belirtti¹⁵.

M. S. 3. yy. dan itibaren Çinliler de köle olarak kullanılmaya başlandı. Artık borçlarını ödeyemeyecek durumdaki borçlular, geçimlerini teminden âciz fakirler ve ana babaları tarafından iyi beslenemedikleri için satılan çocuklar da köle durumuna düşebiliyorlardı¹⁶.

Ancak genel olarak Çin toplumunda kölelere iyi davranıldığı bilinmektedir. Çin'deki kölelik kurumunun en büyük ayırıcı özelliği efendilerinin kölelere son derece iyi davrandıkları, - ki genellikle mandarinler, yani askerî ya da sivil yüksek dereceli devlet memurları köle kullanırlardı - onlara diğer toplumdakilerden çok farklı olarak insan muamelesi yaptıkları, aynı evde birlikte hiç bir küçültücü davranışta bulunmadan yaşadıkları bilinmektedir¹⁷.

2. Mezopotamya Uygarlıklarında Kölelik :

A) Sümerler'de Kölelik : (M. Ö. 4000 - 2000)

Sümer toplumunda da hür ve köle ayrımı, çağdaşı oldukları diğer toplumlar gibi mevcuttu. Bu toplumsal olgu Sümer ka-

¹³ Okandan Recai, Umumi Hukuk Tarihi Dersleri, İstanbul, 1951, sh. 30.

¹⁴ Eberhard Wolfram, Çin Tarihi, Ankara, 1947, sh. 86.

¹⁵ Eberhard, a.g.e., sh. 102.

¹⁶ Eberhard, a.g.e., sh. 161.

¹⁷ Enc. of Religion and Ethics, c. 2, sh. 673.

nunlarına da tabii olarak yansımış ve Sümer tabletlerinde, çeşitli paragraflarda, gerek köleliğin kaynağı, gerek kölelerin hukuki statüleri ve azatlanmalarına ilişkin bazı maddelere dağınık olarak yer verilmiştir.

Sümerlerde köleliğin esas kaynağının savaşlar olduğunu görmekteyiz. Pek çoğu Sümerlere komşu ülkelerin halkı olan bu tutsaklar tapınakların, sarayın ve zengin kişilerin köleleri olarak çalıştırılırlardı ¹⁸. Hür doğan bir insanın bazı nedenlerle de köle olması mümkündür. Evlâtlıkları kendilerini reddeden aileler de evlât edindikleri çocuğu köle olarak satabilirlerdi. Bir Sümer tabletinde (Ana - İttisu 7) babaya karşı gelmek de kölelik nedeni olarak gösterilmiştir: (V: 23) de babasını reddeden çocuğun traş edildikten sonra köle olarak satılabileceği belirtilmiştir ¹⁹. Bu maddeden Sümerlerde babanın evlâtları üzerinde mutlak bir hakimiyet hakkı olduğunu saptamak mümkündür. Yine bu maddeye dayanarak Sümerlerin diğer pek çok uygarlıkta da rastlanabileceği gibi kölelerini damgaladıklarını (saçlarını tıraş ederek hürlerden farklı görünüm verdiklerini) söyleyebiliriz.

Sümerlerde borç ödeyememek de bir kölelik nedenidir. Borcunu ödeyemeyen borçlu, karısını, oğlunu veya kızını alacaklıya üç yıl için köle olarak verebilirdi. Ancak bu halde kölelik, üç yıldan fazla olamazdı ²⁰. Hür insanın işlediği bazı suçların cezası olarak köle statüsüne düşmesi de mümkündür ²¹.

Sümer tabletlerinde kölelerin hukuki durumları ile ilgili olarak kül halinde bir düzenleme mevcut değildir. Kölelerin şahsi halleri ve onlara uygulanacak cezai hükümlere yer yer rastlamak mümkündür.

Sümerler köleyi efendinin malı saymışlardır. Yani diğer çağdaş hukuk sistemlerinde olduğu gibi köleler Sümerlerde de mal statüsündedirler. Bu duruma en güzel örnek köleye bir zarar verilmesi halinde zararın bedeli olarak ödenecek tazminatı efendinin almasıdır ²². Ancak köleye sınırlı da olsa bazı haklar

¹⁸ Kramer Samuel Noah, *The Sumerians*, Chicago, 1970, sh. 78.

¹⁹ Tosun Mebrure - Yalvar Kadriye, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Amni-saduqa Fermanı*, Ankara, 1975, sh. 47.

²⁰ Woolley C. Leonard, *The Sumerians*, NewYork, 1965, sh. 98, Kramer, a.g.e., sh. 78.

²¹ Kramer, a.g.e., sh. 78.

²² Woolley, a.g.e., sh. 98.

tanınmıştır ki, bu bakımdan Sümer hukukundaki düzenleme, bir Yunan, bir Roma Hukukundaki düzenlemeye oranla köle için yumuşak sayılabilir : Köleye mülk edinme hakkı verilmiştir. Para biriktirerek hürriyetini satın alabilir. Efendisi onu satmak isterse bu satışı arzu etmeyen köle durumu protesto ederek mahkemeye gidebilir. Ayrıca bir duruşmada delil getirebilir, kefil olabilir, ödünç para alabilirdi ²³.

Sümerlerde kölenin evliliği de yasal kabul edilmektedir ²⁴. Köle, kölelerle olduğu gibi hürlerle de evlenebilir. Hür kadın bir köleyle evlenirse çocuklar anaları gibi hür olurlar. Efendisine çocuk doğuran bir odalık ise efendisinin ölümü halinde çocuklarıyla birlikte hür olur ama ona mirasçı olamaz ²⁵. Kanunda bu halde çocukların mirasçılık durumu ile ilgili bir açıklık yoktur. Ancak 25. paragrafta yer alan şu kanun hükmü karşısında artık hür sayılan çocukların anaları mirasçı olmasa bile hür babalarına mirasçı olabileceklerini kabul etmek bizce kanun ruhuna aykırı düşmemektedir: Ölmüş karısından çocukları olan bir hürün cariyesinden olan çocukları efendinin ölümünden sonra hür eşinden olan çocukları ile birlikte ona mirasçı olurlar ²⁶.

Her iki örnekten de Sümerlerde ilginç bir hukuksal durum olduğunu saptamaktayız. Hemen tüm hukuk sistemlerinde kölelik durumu doğumla yakından ilgilidir. Köle ananın çocukları genellikle köle olurlar ve bu nedenle hak ehliyetleri yoktur, sadece hakların konusunu teşkil ederler. Sümerlerde ise köle anadan doğan çocukların, hür çocuklarla birlikte hür babalarına mirasçı olabilmeleri genel uygulamanın tersine, Sümerlerde köle anaların çocuklarının hür babalarının statüsüne uygun olarak hür sayıldıklarını göstermektedir.

Tüm bu haklara karşın köle damgalanabilir, kamçılanır, dövülür, her türlü kötü muameleye karşı korumasızdır ²⁷.

Sümer Hukukunda kölelerin cezalandırılmalarıyla ilgili hükümlere dağınık olarak rastlanmaktadır. Bu hükümler incelendiğinde kölelere karşı işlenen suçlara verilen cezanın hürlerle kar-

²³ Woolley, a.g.e., sh. 98.

²⁴ Kramer, a.g.e., sh. 78.

²⁵ Woolley, a.g.e., sh. 98.

²⁶ Tosun - Yalvaç, a.g.e., sh. 67.

²⁷ Woolley, a.g.e., sh. 98.

şı işlenenden suça verilen cezadan daha hafif olduğu dikkati çekmektedir. Kölelerin işledikleri suçlarda ise durum farklıdır. Bir hürü öldüren bir başka hür para cezası verirken - bu paranın miktarı öldürülenin asil ya da şehirli olmasına göre değişmektedir ki, bu da Sümerlerde köle - hür ayırımı yanında asiller ve şehirliiler olmak üzere ikinci bir sosyal ayırım daha bulunduğunu bize göstermektedir - aynı suçu işleyen köle öldürülür. Bedeni zarar veren köleye ise göze göz, dişe diş, yani kısas prensibi uygulanır ²⁸.

Sümer Kanunlarında kaçak kölelerle ilgili bazı hükümler de bulunmaktadır. Kaçmaya çalışan köle çok ağır ceza görür ²⁹ III. Ur ailesinin ilk kralı olan Ur - Nammu (M. Ö. 2130) kendi adıyla anılan bir kanun çıkartarak kaçak bir köleyi efendisine geri getirenlerin 10 segel gümüşle mükâfatlandırılacaklarını (paragraf 14), efendiye karşı gelen kölenin ağzının tuzla yakılacağını bildirmişti (paragraf 22). Sümer Kanunlarında kaçak köleyi himaye etmek ciddi bir suçtur. Kaçak köle saklayanın efendiye bir başka köle vermek zorunda olduğu ya da 25 gümüş segel ödeyeceği belirtilmektedir (paragraf 12) ³⁰. Kaçak kölelerle ilgili bir başka hükümde ise kaçak köleyi yakalayarak kendi evine getiren ve ona sahip çıkan bir hürün hırsızlık suçu ile yargılanacağı bildirilmektedir ³¹.

Sümer tabletlerinde azatlı kölelerle ilgili bazı hükümlere de rastlanmaktadır : Kölelerin para karşılığında hürriyetlerine kavuşma haklarının olduğu belirtilmekte ve 14. paragrafta «kendi değerinin iki mislini ödeyen kölenin hür olabileceği belirtilmektedir ³².

Her zaman bir kölenin hür, hürün de köle olabilmesi mümkün olan Sümer toplumunda kölelere çok kötü davranılmasa bile ihanetlerinden korkulurdu, köleler savaşta kullanılamazlar ve köle pazarlarında satılırlardı ³³.

²⁸ Woolley, a.g.e., sh. 96.

²⁹ Woolley, a.g.e., sh. 98.

³⁰ Tosun - Yalvaç, a.g.e., sh. 41, 65, Woolley, a.g.e., sh. 98.

³¹ Okandan, a.g.e., sh. 115.

³² Tosun - Yalvaç, a.g.e., sh. 65.

³³ Woolley, a.g.e., sh. 97. (Yetişkin bir kölenin fiyatı genellikle 30 segel kadardı. Kramer, a.g.e., sh. 78).

Sümerlerde kölelik kurumu açısından eski uygarlıklarda rastlanmayan son derece önemli ve ilginç bir durum vardır. Bir kısım Sümer kralları kölelik kurumunu kaldırmak için çaba sarfetmişlerdir. En eski kanun koyucu olarak nitelendirilen Kral Urugakine (M. Ö. 2350) bir devrim yaparak köleliğe son vermiş, ancak bu hareket uzun ömürlü olmamıştı³⁴. Urugakine'den 200 yıl sonra M. Ö. 2100 yıllarında Kral Ensi - Gudea çıkardığı bir kanunla köle ve tutsakların serbest bırakılmasını emretmişti³⁵. Böylece Sümer kralları kölelerin serbest bırakılmalarını isteyen ilk kanun koyucular olmuşlardır. Bunun nedenini Sümer uygarlığının medeni hukukun ilk beşiği olarak karşımıza çıkmasında aramak doğru olacaktır. Gerçekten de Sümerlerde halk ile kral arasındaki ilişkileri tanzim amacıyla kanunların çıkartılmasına ve bunların genellikle yazılı olmalarına çok önem verilmiştir. Çeşitli mukaveleler ve bu mukavelelere bir düzen vermek amacıyla çıkarılan kanunlar vardı. Kral irade ve fermanları ile bu mukavele ve kanunların kutsallığını korumak kaygusundadır. Sonraları bu münferit kanunlar toplatılarak birleştirilmiş ve meydana gelen büyük kanun mecmuaları ile devletin medeni hayatı tanzim edilmek istenmiştir³⁶.

B) Akatlarda Kölelik : (M. Ö. 2725 - 2543)

Akatlarda da kölelik sistemi uygulanıyordu. Ancak kölelere çok kötü davranıldığına dair elde bir kanıt bulunmamaktadır³⁷.

Akat Hukukunda borç için kölelik önemli bir yer tutuyordu. Tacirin borcundan dolayı yalnız kendisi değil çocukları da köle yapılabilirdi. Yani kollektif sorumluluk ilkesi uygulanıyordu. Kaynaklarda savaş nedeni ile ya da diğer nedenlerle köleliğe dair bir hükme rastlayamadık. Ancak bu tür kölelik kaynaklarının Akatlarda da mevcut olduğunu söylemek kanımızca yanlış olmayacaktır.

Akatlarda bir köle bir başka köleyi öldürürse katledilirdi. Bir köleyi öldüren hürün ise kölesi öldürülürdü³⁸. Görüldüğü gibi hürün işlediği suçun cezası başka bir köleye çektirilirdi. Bu

³⁴ Okandan, a.g.e., sh. 115.

³⁵ Tosun, Mevrure, Sümer, Babil, Asurlularda Hukuk, Belleten, C. XXXVII, Ankara, 1973, sh. 565.

³⁶ Mansel Arif, M., Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları, İstanbul 1945, sh. 54.

³⁷ Enc. of Religion and Ethics, C. 12, sh. 43.

³⁸ Ferruh Ömer, İslam Aile Hukuku, İstanbul 1969, sh. 24.

hükümden Akatların kölelere karşı çok ezici bir tutum içinde buldukları sonucu çıkmaktadır.

C) *Babil'de Kölelik :*

Babil'de Hammurabi Kanunları halkı Amelu (en yüksek askeri ve sivil devlet görevlileri, rahipler), Mushkinu (tüccarlar, sanatkârlar hür ama ikinci derecede vatandaş statüsündeydiler) ve köleler olmak üzere üçe ayırmıştı ³⁹.

Babil'de köleliğin ilk izleri dışardan köle ithali ve yabancıların savaşta tutsak edilerek köleleştirilmeleri ile görülmüştür. İlk sülale devrinde (Early Dynastic Period) yalnız savaş kölelik nedeni iken III. Ur Sülalesinden (M. Ö. 2100) itibaren hür vatandaşların kendilerini ya da çocuklarını borç, işsizlik yüzünden köle olarak satmaya başladıklarını görüyoruz. Bu kişilere herhangi bir bedel ödenmiyor, sadece yiyecek, giyecek ve yatacak yer sağlanıyordu ⁴⁰. Ancak Babil asıllı köleler yurt dışına satılmazlardı (§ 280). Aksi halde satılan Babilli hür olurdu⁴¹. Kendi isteği dışında bir hürü kaçıracak köle olarak davranan ya da köle olarak satan kişi öldürülürdü ⁴². Bu ağır cezadan da anlaşılacağı gibi bir hürün köle olabilmesi kendi iradesi ya da ana babasının izni ile mümkündü. Ancak allelerinin sattığı çocuklar yanında Babil'de kaçırılarak köle statüsüne sokulan pek çok çocuk vardı. Ölüm cezası bu durumu önleyememişti ⁴³. Ana babalar ise çocuklarını parasızlık nedeniyle satabilecekleri gibi kendilerine karşı çıkmaları nedeniyle de satabilirlerdi. Ana - İttisu tabletlerinde babaların kendisine karşı çıkan oğlunu tıraş ettirerek köle olarak satabileceğini belirtilir. Aynı hak babasını kaybettikten sonra annesine itaat etmeyen oğlunu ayağından damgalayarak satma konusunda anneye de tanınmıştır. Ana - İttisu'nun bir başka tabletinde kendisini evlât edinenlere karşı gelen evlâtlığın da saçının tıraş edilerek satılabileceği belirtilmiştir ⁴⁴. Babil'de çocukları dini nedenlerle tapınaklara köle olarak ver-

³⁹ Woolley, a.g.e., sh. 100.

⁴⁰ Saggs, H. W. F. The Greatness that was Babylon, London, 1969, sh. 169 - 170.

⁴¹ Driver G. R. - Miles John c. The Babylonian Laws, vol. I, Oxford, 1960, sh. 485. Mendelson Isaac, Slavery in the Ancient Near East, New York, 1949, sh. 74.

⁴² Driver - Miles, sh. 105.

⁴³ Mendelson, a.g.e., sh. 98.

⁴⁴ Driver - Miles, sh. 306, 307.

mek de gelenektir. Nabu - naid'e ait bir ticarî evraktan edinilen bilgilerden bu durum anlaşılmaktadır ⁴⁵. Öte yandan Khabur metnine göre kölelik kaynaklarından biri de evli kadının kocasına sadakatsizlik ya da itaatsizlik etmesidir. Bu kadın ya bir kuleden atılarak öldürülür ya da köle olarak saraya satılır ve süt anne olarak kullanılırdı ⁴⁶.

Köle diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi bir mal olarak kabul edilir ve her türlü ticarete konu olurdu ⁴⁷. Açık pazarlarda alınır satılırdı. Köle satışları § 278 - 9 da düzenlenmişti. 278. paragrafta satılan kölenin bir ay içinde saralı (epilepsy) olduğu anlaşılırsa alıcı geri verir, parasını alırdı ⁴⁸. Bugünkü hukuk sistemine benzer bir şekilde Babil'de de satıcının ayıba karşı tekeffül borcu olduğunu görmekteyiz. Yani satıcı kölesinde akit gereğince beklenen faydayı azaltan veya kaldıran eksiklikler bulunduğu için sattığı hastalıklı köleyi geri alarak parayı iade etmek mükellefiyetindedir.

Efendi kölesini borcuna karşılık olarak da satabilir, rehin verebilirdi. Borçlusunun kölesini rehin tutan alacaklı o köleyi öldürürse para cezasına çarptırılırdı ⁴⁹. Efendi bu tip bir nedenle elden çıkardığı çocuk doğuran odalığını tekrar geri almak zorundaydı ⁵⁰ (Hammurabi Kanunları, 116 - 118). Öte yandan köleler mirasa da konu olurlardı.

Babil'de köle efendinin malı sayılırdı. Ona verilecek zarar kölenin çalışma kabiliyetini azaltıp efendiyi zarara sokacağı için bu durumda zararın tazmini, efendiye verilecek bir bedelle mümkündü (219 - 220) ⁵¹. Bir kölenin ölümüne sebep olan kişi efendiye başka bir köle vermek zorundaydı. Bir kölenin hasta gözünü tedavi ederken kör olmasına neden olan doktor dahi kölenin efendisine kölenin yarısı değerinde gümüş öderdi (§ 225). Köleyi kazayla öldüren bir hür, - bir hürü kazayla öldürmüştü 1/2

⁴⁵ Good C. J. The Cambridge Ancient History, Babylonia. Cambridge, 1965, sh. 148.

⁴⁶ Enc. of Religion and Ethics, C. IV, New York 1911, sh. 159.

⁴⁷ Gadd, a.g.e., sh. 29.

⁴⁸ Driver - Miles, a.g.e., sh. 479.

⁴⁹ Topçuoğlu Hamide, Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile olan Münasebetleri, AÜHFD - 1948, c. V, s. 3-4, sh. 316.

⁵⁰ Driver - Miles, a.g.e., sh. 222.

⁵¹ Driver - Miles, a.g.e., sh. 91.

gümüş (§ 251) vermesine karşın - efendiye 1/3 gümüş ceza verirdi (§ 132) ⁵². Görüldüğü gibi bir hürü öldürmenin cezası bir köle öldürmeye nazaran daha azdı. Bir mimarın yaptığı ev yıkılır ve ev sahibinin kölesi ölürse mimarın kölesi öldürülürdü ⁵³. Burada kısas sisteminin bir uygulaması göze çarpmaktadır.

Efendinin köle üzerindeki mülkiyet hakkı saygı gösterilmesi gerekli mutlak bir hak olduğu için bu hakkın kaybolmasına sebep olanlar ölüm cezasına çarptırılırlardı. Bir kölenin kaçmasına izin veren, kaçan bir köleyi saklayan (§ 15, 16) veya alıkoyan hür (§ 19) öldürülürdü ⁵⁴. Saraya ait kaçak bir köleyi yakalayıp geri götürmek ise bir vatandaşlık görevi sayılırdı. Bir başkasının kölesini efendisinden habersiz olarak damgalatan kişi ise o köleyi çalmış gibi işlem görür ve ölüm cezasına çarptırılır, sonra da kendi evinin önüne gömülürdü ⁵⁵.

Kaçak köle yakalayıp da efendisine teslim eden kişi ise efendiden 2 gümüş şegel mükâfaat alırdı (§ 18). Eğer köle efendisinin adını söylememekte direnirse saraya götürülür, orada efendinin kimliği tespit edilerek teslim edilirdi. Efendi kaçak kölesini cezalandırırdı. Ana - İttisu tabletlerine göre bu ceza genellikle kölenin kulağının kesilmesi şeklinde olurdu. Ancak kaçak köle bazen de zincire vurularak, ayağına ağırlık bağlanarak ya da kaçak olduğunu belirten ibarelerle damgalanarak cezalandırılırdı. Hammurabi Kanunu, 19. paragrafta kaçak köleyi yakalayanın efendisine teslimine kadar köleye iyi bakmakla ve onu elinden çıkırırsa efendiye olayda ihmali bulunmadığını ispatla mükellef olduğu yazılıdır ⁵⁶.

Babil'de kölelik bir kast sistemi şeklinde değildi. Hürler de köle statüsüne düşebilirlerdi. Kölelerin birbirleriyle yaptıkları evlilikler yasal olarak kabul edilirdi. Efendileri cariyeleri odalık olarak kullanabilirlerdi. Efendi bu ilişkiden doğan çocukları kabul edebilirdi. Bu şekilde bir beyanda bulunmasa bile, efendinin ölümünden sonra ana çocuklarıyla birlikte hür olurdu. (Hammurabi Kanunu 170 - I) ⁵⁷. Ancak, kadın kölenin satış işlemi sıra-

⁵² *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 260.

⁵³ *Abadan Yavuz, Hukuk Başlangıcı ve Tarihi*, İstanbul 1943, sh. 115.

⁵⁴ *Driver - Miles*, a.g.e., sh. 91.

⁵⁵ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 258.

⁵⁶ *Driver - Miles*, a.g.e., sh. 222, *Mendelson*, a.g.e., sh. 74.

⁵⁷ *Driver - Miles*, a.g.e., sh. 107.

sında satış belgesine bu kölenin odalık olarak alınamayacağı, bir hür ya da köleyle evlendirilmesi gerektiği de şart olarak konulabilirdi. Bu köleler evlendirilene kadar odalık olarak alınamaz, evlendirildikleri kimse ölse bile dokunulmazlıkları devam ederdi⁵⁸. Hiç bir hukuk sisteminde rastlanmayan bu son derece ilginç durumdan, efendilerin köle üzerindeki mülkiyet haklarının satış vesikaları ile sınırlandırılabilceği anlaşılmaktadır.

Babil'de hür kadınla köle arasında da evlilikler görülebilirdi (§ 195 - 213). Ancak bu tür evlilikler, diğer kölelerden farklı tutuldukları anlaşılan saray köleleri için mümkündü. Onlar, krallığın koruması altında sayılırlardı. Bu köleler hür kadınları odalık olarak alamazlardı. Onlarla sadece evlenerek ilişki kurabilirlerdi (Text II, 77 - 9)⁵⁹. Bu tip kölelere ömür boyunca mülk edinme ve ev kurma hakkı verilirdi. Ölüm halinde, mal varlıkları efendi ile oğulları arasında paylaşılır, oğulları yoksa miras payını karı öldükten sonra kadının zaten hür olan babası alırdı.⁶⁰

Babil'de hemen her eski hukuk sisteminde olduğu gibi köleler damgalanırdı. Damga, Babil dilinde «Abbuttum» kelimesiyle karşılanırdı. Bu damgalama genellikle kölelerin saçını tıraş edilerek sağlanır, uzun saç, sakal ve bıyıklı Babilli hürlerden köleler ayırdedilirdi. İlk devirlerde sadece suçlu kölelere ya da ana babaya karşı gelerek köle olanlar damgalanırdı. Orta Babil belgelerinde artık köleleri efendilerinden ayırmak için damgaladıkları anlaşılmaktadır. Yeni Babil devrinde ise köleler kol ya da ellerinden efendilerine özgü bir işaret vurularak efendilerinin kimliğinin anlaşılması için damgalanmaya başladılar⁶¹. Damgalar, yıldız, çapa gibi şekiller ya da efendinin adı kızgın demirle dağlanarak ya da iğneyle döğme yapılarak vurulurdu. Ama dağlama şeklindeki damgalar genellikle kaçma teşebbüsünde bulunan ya da kaçtıktan sonra yakalanarak geri getirilen köleler için geçerliydi. Bazen de kölenin elinin tersine iki ayrı dilde efendinin adı yazılırdı⁶². Damgalama ancak efendinin izniyle müm-

⁵⁸ *Saggs*, a.g.e., sh. 170.

⁵⁹ *Driver - Miles*, a.g.e., sh. 354.

⁶⁰ *Driver - Miles*, a.g.e., sh. 307. Bu konuda kaynak kitapta bir çelişki vardır. 91. sh.'de karının miras payını alabileceği belirtilmektedir.

⁶¹ *Driver*, a.g.e., sh. 306.

⁶² *Saggs*, a.g.e., sh. 170.

kündü. Efendiden izinsiz köleyi damgalayan kişinin —ki bunlar damgalamayı meslek edinmiş kişilerdi— eli kesilirdi (§ 226) ⁶³.

Hammurabi Kanunlarında suçlu kölelere uygulanacak cezalarla ilgili hükümler de bulunmaktadır. Bir hüre saldıran, ya da efendisine karşı çıkan ya da onu inkâr eden kölenin kulağı kesilir (Hammurabi K. 205). Burada amaç, onun suçlu ve güvenilmez olduğunu göstermektir. Köle kadın efendisinin annesine karşı gelirse yine aynı ceza ile cezalandırılır ve satılırdı ⁶⁴. Kaçak kölelere de genellikle aynı cezanın uygulandığına yukarıda değinmiştik.

Babil Hukukunda azat kurumu da yer almıştır. Köle efendisinin izniyle çalışıp para kazanarak hürriyetini satın alabileceği gibi, efendi de onu dini bir merasimle azatlayabilirdi ⁶⁵. Köle bunu istemezse efendi onun kulağını deler ve artık ölüncüye kadar birlikte yaşarlardı. Önceden de belirttiğimiz gibi efendisine çocuk doğuran kadın köle de efendinin ölümünden sonra çocuklarıyla birlikte azatlı sayılırdı. Azatlılar hürlerle bir tutulmaz, alt tabakaya mensup sayılırlardı. Ancak artık kimse onları kölelikle suçlayamazdı. Azatlılar, artık Tanrının ve Kralın koruyuculuğu altına girmiş sayılırlar ve eski efendilerine karşı hiç bir sorumluluk taşımazlardı ⁶⁶.

Hammurabi Kanununun 280 ve 281. maddelerinde düzenlenmiş olan köle ticareti ise Babil ekonomisinde önemli bir yer tutuyor ve özel olarak yetiştirilmiş kişilerce yapılıyordu.

Hammurabi'den yüzyıl sonra yaşamış olan eski Babil Kralı Amni - Şaduqua çıkardığı aynı adı taşıyan kanunun 18. paragrafında borç yüzünden kendisini ve ailesini satanın köle statüsüne girmeyeceğini belirterek borç yüzünden köleliği yasaklamıştır. Aynı kanunun 19. paragrafında ise, köle ticaretinin devam ettirildiği yazılıdır ⁶⁷.

⁶³ *Driver - Miles, a.g.e., sh. 421.*

⁶⁴ *Enc. of Religion and Ethics, sh. 259. Driver - Miles, a.g.e., sh. 222. Tosun - Yalvaç a.g.e., sh. 280.*

⁶⁵ *Driver - Miles, a.g.e., sh. 229.*

⁶⁶ *Mendelson, a.g.e., sh. 74.*

⁶⁷ *Tosun - Yalvaç, a.g.e., sh. 270.*

D) *Asur'da Kölelik* : (M. Ö. 2100 - 700)

Asur'da da hürler ve köleler olmak üzere insanlar iki grupta toplanmışlardır. Asur Hukukuna dair bilgileri kanunlardan ziyade mukavelenamelerden edinmekteyiz ⁶⁸.

Asur'da yerli halkın borç yüzünden köleliğe düştüğünü gösteren pek çok belge bugüne kadar gelmiştir. Borçlarını ödeyemeyen borçlular alacaklının kölesi haline gelirlerdi. İkinci bir kölelik kaynağı ise savaşlardı. Savaşta tutsak düşen mağlup ülkenin halkı da Asur'a getirilerek kamu işlerinde köle olarak çalıştırılırlardı ⁶⁹. Asur'da toprağa bağlı kölelik de mevcuttu.

Asur Hukukunda diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi köleler eşya sayılırlardı. Ancak kölelere bazı haklar da tanınmıştı. Köleler sadece aileleri ile alınıp satılabilirlerdi. Aile Hukukuna ait bazı konularda bazı haklardan yararlanabilir, menkul ve gayrimenkullere dair alım satım gibi bazı muameleleri yapabilirlerdi ⁷⁰. Kanaatimizce bu işlemleri köle efendisi adına yapmak için yetkili kılınmıştı. Aksi halde köleye bir takım hakların tanınmış olması kabul edilse bile ona menkul ve gayrimenkuller üzerinde mülkiyet hakkı tanınmış olmasını kabul etmek çok zordur. Köle kadınlar genellikle cariye ya da süt ana olarak kullanılırlardı.

Öte yandan Asur Hukukunda hürlerden köleliğe düşenlerin, kölelik statüsü içinde köle ana babadan doğmuş kölelere göre biraz daha iyi durumda olduklarını söyleyebiliriz. Zira bu ilk grupta yer alanlar şahitlik edebiliyor ve kendi adlarına mühür kazdırabiliyorlardı ⁷¹.

Asur Hukukunda bedeni ceza sadece kölelere tatbik edilirdi. Hürler cinayet, hırsızlık gibi suçlar dahil tüm işledikleri suçlar için para cezası verirlerken, köleler için farklı hükümler tatbik edilirdi. Boğazköy'de bulunan bir Asur tabletinde 12. maddede bir kadın veya erkek kölenin bacağına kıran hürün 10 şegel gümüş (bacağı kırılan hür için 20 şegel gümüş ödenir) ödeyeceği,

⁶⁸ *Kınal Füzuzan*, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1960, sh. 73.

⁶⁹ *Okandan*, a.g.e., sh. 155, *Kınal*, a.g.e., sh. 73.

⁷⁰ *Okandan*, a.g.e., sh. 155.

⁷¹ *Kınal*, a.g.e., sh. 73.

170. maddede de büyücülük yapan hürün para cezası ödeyeceği, aynı suçu işleyen kölenin ise öldürüleceği yazılıdır ⁷².

M. Ö. 3000 yıllarında tedvin edilen Asur Kanununda ise hırsızlık yapan kölenin kulaklarının kesileceği ve kölenin çaldıklarını ifade etmesi gerektiği yazılıydı ⁷³.

Köle ticareti Asur'da çok gelişmişti. Köle tacirleri ülkede en fazla kazanç ve itibar sağlayan sınıfta yer alırlardı ⁷⁴.

3. Mısır'da Kölelik : (M. Ö. 3000 - M. Ö. 392)

İlkçağda Mısır'da köylü ve şehirliler yanında arazi sahibine bağlı ve onu terkedemeyen yarı köleler ve bir de köleler sınıfı vardı. Köleler savaşlarda yabancı kavimlerden alınan tutsaklardan oluşuyordu. Eski Mısır firavunları despotik idarelerini sağlamlaştırmak ve güçlenmek için sürekli savaşıyorlardı. Elde edilen tutsaklar da köleleştiriliyorlardı. Bu kölelerin bir kısmı Mısır'da kullanılırken bir kısmı da komşu kavimlere satılıyorlardı ⁷⁵.

Savaş yanında diğer ülkelerden özellikle Sudan ve Asya'dan da ticaret yoluyla köle sağlanırdı. XXVI. Sülale Devrinden kalan belgelerde hürlerin, bir hizmet sözleşmesi imzalayarak kendilerini ya da çocuklarını köle olarak satabilecekleri yazılıdır ⁷⁶. Köleler alınır satılırdı. Kölelere bazı haklar tanınıp tanınmadığı konusunda çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir. Bir kısmında köleye mülk edinme, toprak kiralama hakkı tanındığı bildirilirken, bazı kaynaklarda efendinin kölesi üzerindeki mutlak mülkiyet hakkından, onu azatlayabileceğinden ya da dilediği şekilde cezalandırıp öldürebileceğinden ve köleye hiç bir hak tanınmadığından bahsedilmektedir ⁷⁷.

Ancak Mısır'da sayıları pek çok olan kölelere iyi davranıldığı söylenemez. Kaçak köle sayısının çokluğu bu durumu açıkça göstermektedir. Öte yandan binlerce Mısır belgesi içinde pek azı kö-

⁷² Gurney, *The Hittites*, Baltimore, 1961, sh. 95.

⁷³ Galanti Avram, *Asur Kanunları*, İstanbul 1933, sh. 7.

⁷⁴ Mendelson, a.g.e., sh. 2.

⁷⁵ USSR. Acedemy of Sciences, «Papers Presented By the Soviet Delegation at the International Congress of Orientalist» Moskova, 1954, C. 5, sh. 482.

⁷⁶ *Enc. of Religion and Ethics*, C. 6, sh. 482.

⁷⁷ USSR. Acedemy of Sciences, agm, sh. 30, *Encyclopedia Britannica*, 1969, C. 8. sh. 42, 1973 C. 6. sh. 478.

lelerle ilgili bilgi vermektedir ⁷⁸. Mısır'daki köleler hakkında kesin olarak bilinenler ise onların genellikle serveti çoğaltan ve gösteriş sağlayan bir araç sayılarak krallar, asiller ve eşraf tarafından çok miktarda satın alındıkları, genellikle tapınaklarda, kamu işlerinin görülmesinde bilhassa firavun mezarlarının yapılmasında ve ziraatte kullanıldıklarıdır ⁷⁹.

4. İbranilerde Kölelik : (M.Ö. 1500- 1300)

İbraniler de kölelik kurumunu uygulamışlar ve hukuk sistemlerinde geniş yer vermişlerdir. Köleler, yabancı ve İbrani asıllı köleler olarak ikiye ayrılmışlardır. Yabancı köleler efendileri tarafından azatlanmadıkça daimi olarak o statüde kalırlar. İbrani köleler - ki bunlar borç ve fakirlik yüzünden kölelik statüsüne girerlerdi - altı yıllık hizmet süreleri sonunda kendiliğinden hür olurlardı ⁸⁰. Bu tür köleler doğuştan köle olanlara nazaran çok daha iyi şartlarda yaşarlardı.

Görüldüğü gibi, İbrani Hukukunda kölelerin genellikle yabancı asıllı olmalarına özen gösterilmiş, tüm Yahudilerin kardeş oldukları devlet büyüklerince belirtilerek İbranilerin birbirlerinin köleleri olmaları önlenmek istenmiş ⁸¹, hürlerin köle olabilecekleri durumlar ve kölelik süreleri sınırlandırılmıştır. «Talmud» adlı kanunda Yahudilerin kendilerini pek ender durumlarda satabilecekleri yazılıdır. Çünkü dinî inanışa göre bir İbrani'li efendiye değil, Tanrıya hizmet etmekle görevlidir. Bir İbrani'linin kendisini köle olarak satabileceği kişiler de sınırlıdır. Örneğin, bir kadına veya bir yabancıya veya vaktiyle bir suç işlemiş ya da ahlâksız olduğu bilinen bir kişiye satılamaz. Satarsa satış akdi geçerlidir; ancak kölenin akrabaları ve İbrani toplumu için onu fidye vererek kurtarmak gibi dinî bir sorumluluk doğar ⁸². İbraniler kendi ırklarını kölelikten korumak için topluma onun fidye parasını ödeme borcu yükleyecek kadar bu konuda titizlik göstermişlerdir. Tevrat'ın muhtelif bablarında Musa'nın İbrani'li kölelik evinden çıkardığı hatırlatılarak onların artık köle olmayacakları sık sık belirtilmiştir.

⁷⁸ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 482.

⁷⁹ *USSR Academy of Sciences*, agm. sh. 30.

⁸⁰ *Dimont I. Max Jevs, Gods and History*, New York 1962, sh. 44. Tevrat, Bab 21.

⁸¹ *Dimont*, a.g.e., sh. 121.

⁸² *Enc. of Religion and Ethics*, C. XI, sh. 620, Tevrat, Bab. 25, sh. 126.

Köleler, miras, bağışlama, satım yoluyla devredilirlerdi. Özellikle efendiler, İbrani asıllı köleleri çocukları ile birlikte miras bırakmakla yükümlü tutulmuşlardı ⁸³.

Eski medeniyetler içinde köleye en iyi davrananlar arasında İbranileri de saymak gereklidir. Musa, kölelerin durumlarını düzeltmek için kanunlar koymuştu ⁸⁴. Ancak, Tevrat'ta köleliğin kaldırılmasına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Devrin ekonomik, ahlâki ve sosyal şartları nedeniyle bu durumu normal karşılamak gereklidir.

Musa kanunları, kölelerin bazı haklara sahip olabileceklerini belirtirken efendilerin köleleri üzerindeki haklarının sınırlı olduğuna da yer verir.

Tevrat'ın 2. kitabının 20. babında kölenin 6 gün çalıştırılıp bir gün dinlendirilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Efendinin kölesine karşı merhametli olması ve kölenin aileden sayılması gerektiği de aynı kitapta yazılıdır. Kölesini döverek ölümüne sebep olan efendi cezalandırılır. İbrani asıllı kölesinin gözünü çıkaran ya da dişlerini kıran efendinin kölesi azatlanırdı ⁸⁵. Efendi İbrani olmayan kölesine kötü davranırsa yetkililer onu uyararakla yükümlüydü. Bu köle, efendisi İbrani asıllı değilse satılır; köle, satışı istemezse satış 1 yıl ertelenir, bu süre geçtikten sonra bir başka İbrani asıllı olmayan kişiye satılırdı ⁸⁶. Görüldüğü gibi devlet köleyi himaye etmekle de görevli sayılıyordu. Bir kölenin ölümüne neden olan bir öküzün öldürüleceği, sahibinin ise kölenin efendisine 30 şegel gümüş vereceği Tevrat 21. babda yazılıdır.

Köle sayısının az olması ve tarımda köle kullanılmaması da köleye bir aile mensubu gözüyle bakılmasını kolaylaştırır, kölenin aile ibadetlerine katılmasına izin verilir (Humç, 23, 12, Tesmiye 16, II, 12, 13). Kölelere insanca davranmak ve onları himaye etmek gerekliydi (Humç 21, 26). O kadar ki, kaçak köleler bile diğer medeniyetlerde efendilerine teslim edilirken İbranilerde ülkenin diledikleri bir yerinde hür olarak yaşamalarına izin verilir (Tesmiye, 23: 15) ⁸⁷.

⁸³ *Enc. of Religion and Ethics*, c. XI. sh. 620.

⁸⁴ *Saymen*, a.g.e., sh. 8.

⁸⁵ *Driver - Miles*, age. sh. 223, Okandan, sh. 190, Tevrat, Bab. 21. sh. 74, 75, 76.

⁸⁶ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 620.

⁸⁷ *Topçuoğlu*, agm., sh. 316.

İbrani Hukukunda kölelerin evlenmelerine de izin verilmişti⁸⁸. İbrani asıllı köle eğer kölelik statüsüne girdiği anda evliyse 6 yılın sonunda azatlanırken karısı da onunla birlikte gidebilirdi. Ancak efendisi bekâr kölesini 6 yıl için yani kölelik süresi içinde geçerli olmak üzere evlendirmişse bu halde köle süre sonunda hür olmasına rağmen karısı ve çocukları efendinin kölesi olarak kalırdı. Eğer kölelik süresi biten İbranili, ailesini bırakmak istemezse efendisiyle birlikte kalmak hakkına sahipti⁸⁹. Bu durumda kölenin karısının İbrani asıllı olmadığını kabul etmek gerekiyor. Aksi halde o da belli bir süre sonra hür olacak ve çocuklarını alarak kocasının yanına gidebilecektir.

Kölelerin mülk edinmeleri kanunla açıkça yasaklanmıştı. Başkalarından aldığı ya da bulduğu her şeyi köle, efendisine teslimle mükellefti. Köle, efendinin mülkü sayılırdı. Köleye bedeni bir zarar verilmesi halinde suçlu; efendiye, kölesine zarar vererek mülkiyet hakkına saygısızlık ettiği, belli bir süre çalışmasına engel olarak ve tedavi masrafı çıkartarak efendiye maddi zarar verdiği ve işlerinin görülmesini zorlaştırdığı için tazminat öderdi⁹⁰.

İbrani'lerde kölelerin azatlanması da dinî ve hukukî kitaplarda çok geniş bir şekilde düzenlenmişti. İbrani dinine göre, 50 yılda bir genel bir azatlama merasimi (= jübile) yapılırdı. Tüm İbrani köleler kölelik süreci içinde doğan çocukları ile birlikte hür olurlardı. Bu kuralın istisnası olamazdı. Ancak İbrani asıllı baba ve yabancı asıllı anadan doğan çocuklar analarına bağlı olarak köle kalırlardı⁹¹. Böylece İbrani'lerde çocukların analarına bağlı olarak hür ya da köle oldukları görülmektedir. Ancak kendi asılları için köleliğe bu denli karşı olan İbrani toplumunda babaları İbrani olan çocukların köle bırakılmaları hayli ilginçtir. Jübile merasiminde İbrani olmayan efendiler de İbrani asıllı kölelerini gerekirse kölelerin akrabalarının ödeyeceği fidye ile serbest bırakmak zorundaydılar. Fidyeye bedeli, jübileye kadar kölenin bu statüde kaç yıl geçirdiği hesaba katılarak tespit edilirdi⁹². Bu törenin dışında da köleler için çeşitli azatlama yolları

⁸⁸ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 620.

⁸⁹ *Driver - Miles*, a.g.e., sh. 223.

⁹⁰ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 620.

⁹¹ *Tevrat*, 25. Bab. sh. 125 (yubil).

⁹² *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 619.

vardı: Talmud Kanununda efendinin kölesine kesinlikle saygılı olması gereken durumlarda haksız ya da kötü davranışının bir azatlama nedeni olacağı, ve azat vesikasını imzalamayan efendinin afaroz edilerek toplum dışı bırakılacağı belirtilmiştir. Azat belgesini iki şahit önünde kölenin eline veren efendi, ayrıca sözlü olarak da azatlama niyetini beyan etmelidir. Efendi bu sözlerinden rücu edemez, mahkeme gerekirse bu belgeyi hazırlaması için efendiyi zorlar ⁹³.

Görüldüğü gibi İbrani'lerde köle azadı diğer bazı eski çağ sistemlerinde olduğu gibi sıkı sıkıya şekle bağlıdır. Azadın geçerli olması için iki şahit önünde sözlü olarak beyanı ve buna ilaveten yazı ile de belirtilmesi gerekmektedir.

Efendi kölesini başka yollarla da azatlayabilir. Kölesini hür bir kadınla evlendiren, kölesinin başının üzerine bir muska koyan, topluluk önünde kanundan üç mısra okumasını köleye teklif eden veya sadece hürlerin yapmasına izin verilen bir işi kölesine yapmasını söyleyen efendi onu azatlama niyetini açıklamış sayılırdı ⁹⁴. Ancak yine yukarıda belirtilen şekilde bir yazılı belgeyi de hazırlamak zorundaydı. Efendi bu belgeyi hazırlarken gelecek zaman değil, geçmiş zaman kullanmalıydı («Azatlayacağım» değil «Azatladım» gibi).

Kölesi Filistin dışına kaçan bir efendi onu artık azatlamak zorunda idi. Kölesini Filistin dışında oturan birine satan efendinin ise azatlama hakkı artık yoktu. Bu hak münhasıran efendiye aitti. Ancak satılan köle İbrani ise ve ikinci efendi İbrani değilse, köle kendiliğinden hür olurdu. Ülke dışında oturan bir efendinin kölesi de efendiden, kendisini Filistin'e götürebilecek birisine satmasını istemek hakkına sahipti ⁹⁵.

Öte yandan Talmud Kanununa göre bir İbranili, İbrani kölesini bir yabancıya ya da ülke dışında oturan bir İbraniliye satarsa o köle hür olurdu ⁹⁶. Böylece İbrani asıllı kölelerin ülke dışına çıkarılarak kötü muamele görmeleri ve altı yıl sonra azatlanma haklarını kaybetmeleri kanunla önlenmiştir.

⁹³ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 620.

⁹⁴ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 620.

⁹⁵ *Enc. of Religion and Ethics*, sh. 620.

⁹⁶ *Driver - Miles*, a.g.e., sh. 483.

Tevrat'ta köle azadına ilişkin hükümler yanında azatlıların himayesine dair hükümler de yer almaktadır. 3. kitabın 19. babında bir azatlı ve nişanlı kadına tecavüz eden kişinin öldürüleceği belirtilmiştir.

5. Hitit'lerde Kölelik : (M.Ö. 1800 - 1460 M.Ö. 1390 - 1200)

Hititler'de de kölelik kurumuna rastlanmaktadır. Köleliğin esas kaynağı savaşlardı. Savaşta silah zoruyla alınan şehrin halkı köle olarak kullanılırdı. Bu olaya Hitit dilinde Dannattah, tutsak halka da Namra denirdi. Hititlerin savaş esirlerine iyi davrandıkları, tutsaklara işkence yapmadıkları bilinmektedir ⁹⁷. Savaş tutsaklarının bir kısmı doğrudan doğruya toprağa bağlı çiftçiler olarak kullanılırdı ki, bunlara «Yakalanmış» anlamına gelen «Apantaş» adı verilirdi ⁹⁸.

Hitit kanunlarında köleler sosyal bir sınıf olarak ele alınmış ve kanunun pek çok maddesinde konu edilmişlerdir. Fakat köleler hakkında genel hükümler mevcut değildir. Kölelere ait hükümler genellikle hürlerle ait olan hükümlerin arkasına eklenmişlerdir ⁹⁹.

Hitit kanunlarının mülkiyete ait maddeleri arasında, köle ve cariyeler, ehli hayvanlar ve çeşitli zanaat aletleri yanında taşınabilir malların arasında yazılıdır ¹⁰⁰. Köleler arasında da bir sınıflama bulunması Hititlerdeki kölelik kurumunun ayırıcı özelliklerindedir. Bey ve askerlerin köleleri diğerlerine göre daha üst düzeydedirler ¹⁰¹. Köle ile cariye arasında iş kudreti bakımından bir ayırım yapılmakla birlikte (§ 24, 150, 158) hayat ve vücut tamamîyetini koruma bakımından iki grup köle de eşit tutulmaktadır ¹⁰².

Hititlerde köleler diğer ülkelerde olduğu gibi her türlü haktan mahrum insan sürüleri değillerdi. Hürlerden aşağı sayılmalarına rağmen onlara bazı haklar verilerek köleler Roma Hukukundaki gibi sadece hukuk objesi değil, hukuk süjesi olarak da görülmüşlerdir. Kölelere kısmî mülkiyet, miras ve evlenme hak-

⁹⁷ Bossert H. Th. Eti Krallığı, Üniversite Konferansları, 1933 - 37. sh. 154.

⁹⁸ Engin, M. S. Eti Medeniyeti, İstanbul, Tarihsiz, sh. 15, 9.

⁹⁹ Alp Sedat, Hitit Kanunları Hakkında, DTCTFD. 1947. C. V. sh. 477.

¹⁰⁰ Alp, a.g.e., sh. 476.

¹⁰¹ Kandemir Selahattin, Etiler, Ankara, 1933, sh. 171.

¹⁰² Alp, a.g.e., sh. 477.

ki verilmesi bu durumu kanıtlamaktadır. Böylece köle mal sahibi olabilir, zenginleşerek hürler sınıfına geçebilirdi. Bir köle, Kusata adı verilen mehiri vererek her sınıftan kadınla evlenebilirdi. Köleleri doğrudan ilgilendiren kanun hükümleri sadece evlenme konusunda mevcuttur. Bu da Hititlerin köle evlilikleriyle, özellikle hürlerle yaptıkları evlilikleri düzenlemekte gösterdikleri titizliğin bir kanıtıdır. Köle ile evlenen hür bir kadının statüsünde bir değişiklik olmazdı. Ancak en alt kademeye mensup kölelerle evlenen hür kadınlar üç yıl sonra hürriyetlerini kaybederlerdi (§ 34 - 175). Köle ile evlenen hür kadının çocukları da kölelik işareti olarak bir kemer takmaya mecburlardı ¹⁰³. Kölelerin birbirleriyle yaptıkları evlilikler de geçerli olarak kabul ediliyordu ¹⁰⁴ ki, bu hüküm diğer eskiçağ hukuk sistemlerinin pek azında mevcuttur.

Diğer çağdaş kanunlara oranla Hitit Ceza Kanunları insani ve yumuşaktır. Suçlu köleye aynı suçu işleyen hüre verilen cezanın yarısı verilmektedir. Bu durum kanun koyucunun kölelere karşı objektif olamama kaygusu ile veya kölenin ödeme gücünün az olduğu gerçeği ile açıklanabilir. Ancak, suç işleyen hürler için kanunda bedeni ceza bulunmamakla birlikte, suçlu köleler için vücut bütünlüğünü bozucu cezalar verilebilmektedir. Örneğin hırsızlık yapan hür, yalnız para cezasına çarptırılırken aynı suçu işleyen köle altı gümüş şegel ödeme ve çaldıklarını iade etme mükellefiyeti yanında kulak ve burnunun kesilmesi ile cezalandırılır (§ 95, 99) ¹⁰⁵.

Sihirle ilgili 170. Md.'ye göre ise bir yılanı öldürürken bir insan adı söyleyen hür (Bir büyü çeşidi) oldukça yüksek bir para cezasına çarptırılırken, aynı suçu işleyen köle ölüm cezasına çarptırılır ¹⁰⁶.

M. Ö. 1390 da Kral Şubilliyuma devrinde çıkarılan bir kanunda da kölelere ve onlara karşı suç işleyen hürlere uygulanacak cezai hükümler bulunmaktadır. Bu kanuna göre bir tarla ya da bahçeden meyva, sebze çalan köle üç gümüş şegel öderdi. Bir köleyi kasten öldüren hür ise kölenin cesedini efendisine tes-

¹⁰³ *Kinal Firuzan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1962, sh. 161, Engin, a.g.e., sh. 10. Alp, a.g.m., sh 476.*

¹⁰⁴ *Gurney, a.g.e., sh. 102.*

¹⁰⁵ *Gurney, a.g.e., sh. 71.*

¹⁰⁶ *Gurney, a.g.e., sh. 71.*

lim eder ve bir miktar para cezası ödeyerek sorumluluktan kurtulurdu ¹⁰⁷.

Hititlerde diğer uygarlıklara nazaran kölelik kurumunun farklı bir uygulaması, bazı koşullarda kölelere kollektif sorumluluk ilkesi getirilmiş olmasında görülebilir. Dinsel nitelikte bir suç işleyen köle ile birlikte tüm ailesi, çocukları dahil öldürülürdü. Bunun dışında kölelere kollektif ceza tatbik edildiği pek enderdir ¹⁰⁸.

Bu tür kanun hükümlerinden, köle çocukların kölelik işareti olarak damgalanmalarından ve § 22 - 24 de kölelerin başka ülkelere kaçmalarının konu edilmesinden, kölelerin ne denli hak sahibi kılınırlarsa kılınırlar, yine de zor şartlar altında yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Hitit kanunlarında kaçak kölelerle ilgili hükümler pek azdır. § 23 de bir köle kaçarak ülkesine geri döner ve onu bulan geri getirirse efendisi kaçak köleyi geri getirene altı gümüş şegel verir. Kaçak köle düşman bir ülkeye kaçmışsa, onu geri getiren, artık o kölenin sahibi olur ¹⁰⁹.

Kanunda efendi - köle ilişkileri açıkça düzenlenmemiştir. Ancak § 173 de yer alan «Kendisini efendisi ile bir tutan kazana gider» ¹¹⁰ hükmünden o devirde kölelerin ne kadar aşağı ve değersiz görüldükleri belli olmaktadır. Hititler Tanrı ile insan ilişkilerini köleyle efendi arasındaki durumla bir tutmaktadırlar. Kral Mursili bir duasında, suç işleyen köleyi efendisinin dilediği şekilde cezalandırabileceğini, kölenin suçunu itiraf etmesi halinde affedebileceğini belirtmektedir ¹¹¹. Ancak bu hükümden de köleyi efendinin dilerse öldürebileceği anlaşılmaktadır. Bu durum § 173 deki hükümle de bağdaşmaktadır.

6. Eski Yunan'da Kölelik :

Köleler Eski Yunan'da sosyal ve ekonomik hayatın ayrılmaz bir parçasıydılar. Yunanlılar bu kurumu adalet, insanlık hislerine aykırı görmedikleri gibi en yüksek fikir adamlarının pek ço-

¹⁰⁷ *Kandemir*, a.g.e., sh. 171, 176.

¹⁰⁸ *Gurney*, a.g.e., sh. 89.

¹⁰⁹ *Alp*, a.g.m., sh. 470.

¹¹⁰ *Kinal*, a.g.e., sh. 161.

¹¹¹ *Alp*, a.g.e., sh. 477.

ğunun eserlerinde de hür insanların köle edilmesi ve kölelik kurumuna karşı olduklarına dair en küçük bir belirti yoktu.

Eflatun cumhuriyet rejimi üstüne olan düşüncelerini sürekli olarak bazı haklardan yoksun kalmaya mahkûm bir sınıfın, köle sınıfının varlığı üstüne kurmuştu ¹¹².

Aristo (Doğum : M. Ö. 384) ise «Politika» adlı eserinde köleliği doğal göstermeye ve meşruiyetini ispata çalışmıştır Aristo'ya göre, efendinin köle üzerindeki otoritesi mutlaktır. Bazı insanlar kendilerini ancak başkalarının zekâsıyla yönettirmeye yetecek kadar zekâyâ sahip bulunmaktadırlar. Kölenin maddi kuvveti ile efendinin zekâsı birleşince ikisi için de yararlı bir sonuç doğacaktır. Aristo'nun bu düşüncesi, Eski Yunan'daki kölelerin çoğunun barbar olmasından kaynaklanıyordu ¹¹³. Aristo, insanları doğuştan hür ve köle olarak ikiye ayırır ve köleleri ruhlulara birer alet, canlı birer eşya olarak tanımlar. Yine aynı düşünürün göre : «İnsanların mülk iktisap etmeleri yeterli değildir. Mülk olarak iktisap edilen şeyleri kullanacak ve işleyecek canlılara, yani kölelere ihtiyaç vardır. Ayrıca yüksek sınıfların ilim, politika ve sanatla uğraşmalarını sağlamak bakımından da köleler gereklidir. Kaldı ki, tabiatta daha gelişmiş olan varlıkların kendilerinden daha aşağı varlıklara emir vermeye ve onları yönetmeye hakları vardır ¹¹⁴». Böylece Aristo köleliği vatandaşlar sınıfı yararına bulduğu için bu kurumu mevcut düzenin bir parçası olarak benimsemiştir.

Atina'da halk, vatandaşlar, yabancılar ve köleler olarak üçe ayrılıyordu. Kölelik, doğum, fakirlik, savaş, borç, korsanlık, ailesi tarafından satılmak gibi nedenler yanında mahkeme kararı ile köle statüsüne indirgenmek suretiyle de olurdu ¹¹⁵.

Hemen her hürün bir kaç kölesi vardı. Bunlar toprak ve ev işleri yanında kâtiplik, hocalık, doktorluk gibi yüksek işler de yaparlardı. Ayrıca sanat alanında imalâthanelerde işçi ve usta olarak çalışırlardı. Uzmanlığı gerektiren kamu işlerini de köleler görürlerdi. Atina'nın asayişini 1200 köleden oluşan güvenlik personeli sağlıyordu. Peloponnes savaşlarından önce Atina'da 75.000

¹¹² *Arsal*, a.g.e., sh. 142.

¹¹³ *Mosca Gaetano*, Siyasi Doktrinler Tarihi, İst. 1968, sh. 43.

¹¹⁴ *Güriz Adnan*, Hukuk Felsefesi Ders Notları, Ankara, 1975, sh. 137.

¹¹⁵ *Okandan*, a.g.e., sh. 273.

köle vardı. Bunların 25.000'i tarım, ev, toprak ve asayiş işlerinde, 50.000'i madenlerde, değirmenlerde, gemi yapma, yükleme ve boşaltmada kullanılıyordu. Köleler Atina'da filolarda kürekçi olarak kullanılmamış, bu şerefli bir vatan görevi sayılıp fakir, hür vatandaşlara verilmişti. Köleyi mümkün olduğu kadar kazanç sağlayacak şekilde kullanan efendiler onları tacir olarak da doluşturıp her türlü mal sattırırıldardı. Köle elde ettiği parayı efendisine verir, ancak belli bir yüzdeyi kendisine saklayarak, ilerde hürriyetini satın alabilirdi ¹¹⁶.

Eski Yunan'da kölenin toplumdaki yeri teoride ve hukuk uygulamasında tüm diğer eski hukuk sistemlerinde olduğu gibi açıkça aşağı idi. Köle, tüm haklardan yoksundu. Hukuk açısından şahıs değil, sahibinin malıydı. Mal gibi alınır, satılır, rehnedilirdi. Efendi köleye sınırsız ceza vermek ve onu terbiye etmek hakkına sahipti. Köleye işkence edebilir, haklı nedenlerle onu öldürebilirdi. Hukukî şahsiyeti olmadığı için verdiği zararlardan efendisi sorumluydu. Efendinin izni olmadan kölenin ifadesi alınmazdı. Köleye karşı bir vatandaşın işlediği suçlar çok az ceza görürdü. Sadece sebepsiz yere köle öldürenler sürgün edilirdi. Köle sınıfına dahil olmak ayıp sayılırdı. Solon kölelerin jimnastik yapmalarını yasaklamıştı. Beden terbiyesi hür insanın yetişmesinde önemli bir unsur olduğundan köle tıpkı askerî hizmet gibi buna katılamazdı. Bunlar hür vatandaşın şerefli birer görevi sayılırdı ¹¹⁷.

Kaçak köle bir daha kaçarsa tanınabilsin diye damgalanırdı ¹¹⁸. Şehir devletleri arasında kaçak köleleri iade antlaşması vardı.

Ancak hukuk, kölelere bir çeşit himaye de göstermişti. Köleye sahibinin izni ile para biriktirme ve zulme karşı mahkemeye başvurma hakları tanınmıştı. Köle bazen başkasına satılmayı isteyebilirdi. Suç işleyen köle de mahkemede yargılanırdı. Yunan kölelerinin bu ilümlü sayılabilecek hayat koşulları Atinalıların insanlıklarının eseri değil, üretim düzeninin eseriydi. Bunu Yunanlıların köle sağlamak için başvurdukları yollar açıkça gös-

¹¹⁶ *Okandan, a.g.e., sh. 275.*

¹¹⁷ *Belve Helmut, Eskiçağ Tarihine Dair Altı Konferans, İstanbul 1958, sh. 70.*

¹¹⁸ *Şenel Aleaddin, Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne, Ankara, 1970, sh. 272.*

terir. Savaş tutsaklığı ve korsanlık en önemli kölelik kaynağı idi ve Klasik Yunan Uygarlığında ele geçirilen şehirlerin askerlik çağındaki erkekleri kılıçtan geçirilip kalan şehir halkı köleleştirilirdi. Atina M. Ö. 416'da Melos'u ele geçince halkını bu şekilde köleleştirmişti.

Yunan Uygarlığında kölelik sonsuza dek süren bir hal ve vasıf değildi. Köle efendisinin izniyle, vasiyet yoluyla, şehir meclisinin alacağı kararla hürriyetine kavuşabilirdi. Ayrıca bazı azatlama yolları da vardı :

a) Sahibi köleyi azatladığını resmen ilân ederdi. Bu ilân, mahkeme, tiyatro veya tapınak gibi genel yerlerde, halk ve şahit önünde yapılırdı. Solon (640 - 559) borç ödeyemeyenlerin köle edilmesi esasını kaldırdıktan sonra borç yüzünden köle olan Atinalıları azatlayıp ülke dışına kaçanları da geri çağırmişti. Ancak Solon'dan sonra Kliten'in kurduğu demokraside tekrar bu sistem geri geldi ¹¹⁹.

- b) Vasiyetname yoluyla,
- c) Bir tapınağa satılmak veya hibe edilmek suretiyle,
- d) Şehir meclisinin emriyle.

Efendi kölesinin ölümü halinde mirasını kendisine bırakması, eski efendisinin ikametgâhına yakın bir yerde ikamet etmesi gibi şartlarla da kölesini azatlayabilirdi. Efendi azatladığı kölesini nankörlük etmesi halinde tekrar köleleştirirdi. Ancak, bunun için önce mahkemede durumu ispat etmesi gerekliydi. Aksi halde bir daha eski kölesini nankörlükle suçlama hakkını kullanamazdı.

Azatlanan köle eskiden sahip olduğu haklarını yeniden kazanamazdı, çünkü azatlama bir şahsın, efendisinin iradesi sonucuydu ki, bu azat köle için herhangi bir hak doğurmazdı. Azatlananın durumu bir yabancı gibiydi, azatlı her türlü vatandaşlık haklarından yoksundu ¹²⁰.

Yunanistan'da köle satışı ve köle pazarları ise M. Ö. 500 - 150 yılları arasında ortaya çıktı. Atina'da her ayın ilk günü köle pazarları kurulurdu. Köleler çıplak olarak bir kürsüye çıkarılır, sa-

¹¹⁹ Westermann William, The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity, Philadelphia 1955, sh. 55.

¹²⁰ Arsal, a.g.e., sh. 142.

tışa arz edilirdi. Borsadaki köle sayısına göre fiyatlar 175 - 30 ve 2000 drahmi arasında değişirdi.

Köle ticareti nedeniyle Akdeniz ve Karadeniz sahillerindeki Yunan kolonilerine pek çok yabancı gelmiş ve o zamana kadar çok az olan yabancı köle sayısı artmıştı. Atina'da köle tacirleri ordu ile birlikte sefere gidip yok pahasına tutsaklar alır, dönüştürseler satarlardı, satamadıkları ve kendi işlerinde kullanamadıkları kölelere, kazançlarının belli bir kısmı kendilerine ait olmak üzere ticaret yaptırılırdı¹²¹.

M. Ö. V ve VI. yy. da Euripides ve sofistler efendi - köle ayrımını ve diğer bazı düşünürler ise Yunanlıların köleleştirilmesini prensip itibarıyla reddettiler de pratikte bir değişiklik olmadı. Savaş tutsaklığı herkesi, her devirde köleliğe sokabildiği gibi borç yüzünden binlerce Yunanlı her yıl köle oluyordu.

Bu çağlarda Atina'da 125.000 köle vardı¹²². Vatandaş sayısının az kölelerin ise çok olduğu yerlerde bunların ayaklanmalarından korkuluyordu. Ancak, gerek kölelerin çok çeşitli ülkelerden gelişleri nedeniyle aralarında dayanışma olmaması, gerek ılımlı muamele görmeleri Yunanistan'da büyük köle ayaklanmalarını önlemişti. Yine de İsparta'da sık sık köle ayaklanmalarına rastlanırdı¹²³.

7. Roma Hukukunda Kölelik : (M. Ö. 500 - M. S. 467)

A) Genel Olarak :

Romalılar bütün eski milletler gibi köleliği kabul etmiş, hukuki bir kurum olarak en ince ayrıntılarına kadar düzenlemişlerdir. Farklı siyasal ve ekonomik nedenlerin ve çeşitli düşünce akımlarının etkisiyle toplumsal farklılık göstermekle birlikte Roma tarihi boyunca kölelik kurumu varlığını sürdürmüştür¹²⁴. Roma'da da insanlar hür (liber) ve köle (servus, mancipium, homo) olarak ikiye ayrılıyorlardı. Gaius (M. S. 2. yy) *Institutio*'larının şahsın hukukuna dair olan kısmına (1, 9) şu hükümle başlar : «Şahsın Hukukunda yapılan en esaslı taksim insanların hür veya köle oluşlarına dair olmalıdır» der¹²⁵.

¹²¹ *Belve*, a.g.e., sh. 2.

¹²² *Finley*, M. I. *Slavery in the Classical Antiquity*, Cambridge, 1960. sh. 44.

¹²³ *Mosca*, a.g.e., sh. 33.

¹²⁴ *Karadeniz*, Özcan, Roma Hukuku, Ankara 1977, sh. 130.

¹²⁵ *Saymen*, a.g.e., sh. 7, *Schwarz*, a.g.e., sh. 239.

B) Köleliğin Nedenleri :

Roma Hukukunda bu sebepleri ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan biri doğum, diğeri de hür olarak yaşamakta olan kimseleri sonradan bu hale düşüren sebeplerdi.

a) Doğum :

Bir köle kadından doğan çocuk, babası kim olursa olsun köle olurdu. Baba hür de olsa çocuk köle olan ananın statüsünü alırdı. Özgür bir kadının bir köleden olan çocukları da aynı nedenle özgür satılırlardı ¹²⁶.

Klasik hukuk döneminde kadının doğum sırasındaki statüsünün çocuğun hürriyeti ya da köleliği için esas alınması şeklindeki prensip sonradan gebelik esnasında kadının bir an bile hürriyetini kazanmış olması halinde çocuğun da hür sayılacağı şeklinde değiştirildi ¹²⁷.

Ancak, köleliğin esas kaynağı doğum değildir. Doğumla nüfus artışı doğumun çokluğu yanında çocuk büyütülmesine imkân veren düzgün aile ilişkilerine de bağlıdır. Bu şart kölelerde bulunmadığı gibi, ilkel şartlar altında doğan çocuklar, aynı koşullar nedeniyle fazla yaşamıyorlardı ¹²⁸.

b) Hürriyetin kaybedilmesiyle kölelik :

Hür bir kimse hürriyetini kaybederse (capitus deminutio maxima) köle haline gelirdi. Hürriyetin kaybedilmesi savaş tutsaklığı veya çeşitli cezalara çarptırılmak sonucunda olurdu :

aa) Savaş tutsaklığı : (Captivitas)

Savaşta yakalanan kimseler, düşman savaşçıları ya da savaşta teslim olmamış tüm düşman halkı savaştan sonra savaş tutsağı olurlardı ¹²⁹.

Roma'da köleliğin esas kaynağı savaşlardı. Eski Roma'da kölelerin sayısı azken zamanla tüm Akdeniz'e egemen olunca sa-

¹²⁶ Umur, a.g.e., sh. 359, Karadeniz, a.g.e., sh. 132.

¹²⁷ Karadeniz, a.g.e., sh. 132. Oğuzoğlu, a.g.e., sh. 56.

¹²⁸ Koschaker - Ayiter, Roma Hukuku, sh. 77.

¹²⁹ Kary M. - Haarhoff T. J. Life and Thought in the Greek and Roma World, London, 1946, sh. 129.

vaş tutsakları arttı ve böylece önceleri sayıları az ve genellikle komşu topluluklara mensup olan köleler sonraları merhametsizce muamele gördüler. Roma'nın gerilemesi ve savaş tutsaklarının azalması, insanlara iyi davranılmasını öğütleyen Hıristiyanlığın da etkisi ile birleşerek kölenin durumunda bir iyileşmeye neden oldu ¹³⁰.

bb) Ağır Ceza Sonucu Hürriyetin Kaybedilmesi :

Bazı ağır cezalara çarptırılan kişiler hürriyetlerini kaybederek köle olurlardı. Örneğin bir kamu suçundan dolayı ölüm cezasına çarptırılmış, ömür boyu madenlerde çalışmaya ya da gladyatörlerle dövüşmeye mahkûm edilmiş kimseler de çarptırıldıkları cezaların kölesi sayılırlardı (Servus Poenae) ¹³¹.

cc) Hürriyetin Kaybedilmesinin Diğer Nedenleri :

Borçlarını ödeyememekten mahkûm olan Roma yurttaşları da belli koşullar altında köle durumuna düşerlerdi.

Askerlik görevinden bile kaçan kimseler, hakimiyeti altında bulunduğu aile babası (Pater familias) tarafından satılan özgür aile evlatları da köle olurlardı ¹³².

Ayrıca yirmi yaşını geçmiş bir özgür Roma'lı da kendini köle gibi satabilirdi. Ancak satış işleminin geçerli olması için Roma dışında yapılması gerekirdi.

Postklasik devirde azatlanan kölenin eski efendisine karşı vazifelerini yerine getirmesse tekrar köle olacağı kuralı kondu ¹³³.

C) Kölenin Hukukî Durumu :

Roma Hukukunda kölelerin hak ehliyeti yoktur. Hukuk süjesi olmadıkları için haklardan yararlanamazlardı. Borç altına giremezler, hakların konusunu teşkil ederlerdi. Eşya ve Borçlar Hukukunda bir mal gibi işlem görürlerdi. Efendi kölesi üzerinde sınırsız hâkimiyet hakkına sahipti (Potestas). İmparatorluk zamanında devlet bu hakkın kötüye kullanılmasına müdahale etmeye başlamıştır ¹³⁴.

¹³⁰ Koschaker - Ayiter, a.g.e., sh. 78.

¹³¹ Karadeniz, a.g.e., sh. 133, Umur, a.g.e., sh. 361.

¹³² Karadeniz, a.g.e., sh. 134, Umur, a.g.e., sh. 360.

¹³³ Karadeniz, a.g.e., sh. 134, Umur, 361.

¹³⁴ Koschaker - Ayiter, a.g.e., sh. 77, Karadeniz, a.g.e., sh. 135, Umur, a.g.e., sh. 362. Schwarz, a.g.e., sh. 241.

Hukuken mal statüsünde sayıldıkları için kadın ve erkek kölelerin kurdukları ortak hayat evlilik olarak görülmez ve hiç bir hukukî sonuç doğurmayan bir birleşme olarak nitelendirilirdi. Bu nedenle yakın akrabalar arası ilişkiler - hürlerden farklı olarak - cezayı gerektirmezdi. Klasikten sonraki Roma Hukuku bu alanda hıristiyanlığın etkisi ile değişiklik yapmıştır. Yukarıda incelediğimiz uygarlıkların hiç birinde evlilikleri konusunda kölelere karşı takınılan tavır bu kadar sert değildir¹³⁵. Aynı durum Roma Hukukunda düzenlenen kölelerle ilgili hemen tüm hükümler için de geçerlidir.

Hukuken şahıs sayılmasa da köle bir insan olduğu için akıl ve iradesini kullanarak bazı hukukî işlemleri yapabileceği kabul edilmiştir. Bu itibarla köle kısmen de olsa fiilî ehliyetine sahipti. Ancak hak ehliyetleri olmadığından hukukî işlemlerden doğacak haklar efendilerinin sayılırdı. Burada köle ile efendi arasındaki ilişki hâkimiyet esasına dayanmaktadır. Ancak kölenin yaptığı hukukî işlemlerden efendi sorumlu tutulmamaktadır. Romalılar bu kural nedeni ile kölelerini ticarî hayatta kullanamaz hale geldiler. Zira kimse kölelerle hukukî işlem yapmak istemiyordu. Bu durumu çözümlemek için Praetor tarafından efendiye karşı bazı ek dava olanakları tanınarak çözüm getirilmiştir¹³⁶.

Öte yandan köleler insan oldukları için işledikleri kamu suçlarından dolayı kamu makamlarınca özgür kişilere oranla çok daha ağır cezalara çarptırılırlardı. Bu, onun hukuken şahıs olduğunu ifade etmezdi. Cezalandırmaktan maksat sadece onun kanun dışı hareketlerini önlemekten ibaretti. Kaçan kölenin yakalanmasına ise devlet yardımcı olur ve kaçak köleyi saklayan kişi, başkasının hayvanını çalan hırsız gibi ceza görürdü¹³⁷.

Kölenin işlediği suçlardan efendinin mesul tutulması Roma Hukukunda eskiden beri kabul edilmişti (Actio Noxalis). Efendi suç işleyen kölesi yüzünden kendisine dava açılırsa dilerse kararlaştırılan para cezasını öder, dilerse köleyi suçtan zarar görene teslim ederdi¹³⁸.

Köleye karşı yapılan tecavüzler mâlikine sayılır ve efendiye karşı tarafa dava açma hakkı tanınırdı. Efendinin kendi kölesine

¹³⁵ Koschaker - Ayiter, a.g.e., sh. 77.

¹³⁶ Karadeniz, a.g.e., sh. 137, Umur, 363, Oğuzoğlu, a.g.e., sh. 8, Schwarz, 242.

¹³⁷ Cowvel F. R. Everyday Life in Ancient Rome, N. York, 1961, sh. 77.

¹³⁸ Karadeniz, a.g.e., sh. 139, Koschaker, a.g.e., sh. 79, Umur, a.g.e., sh. 365.

zarar vermesi ise haksız fiil sayılmazdı. Sonraları kölelere karşı yapılan haksızlıkları önlemek amacıyla efendinin köle üstündeki yetkilerini sınırlayan hükümler getirilmiş, son İmparatorluk döneminde de Hıristiyanlığın etkisi ile kölelerin yaşam koşullarını düzenleyen kurallar konmuştur. Tüm bu hükümlere rağmen kölelerin hakların konusu sayılması ve hür köle ayırımı sürdürülmüştür ¹³⁹.

D) Köleliğin Sona Ermesi :

Efendi, hukukî bir muamele ile kölesinin hürriyetini kazandırabilir (Manumissio). Geçerli bir şekilde yapılan bu işlem sonucu köle artık hak sahibi olabiliyordu. Azat etme yolları çeşitliydi. Bunlardan bir bölümü İus Civile'de öngörülen azatlama şekilleridir ki, değnekle azatlama (Manumissio Vindicta), sayım yolu ile azatlama (Kölenin efendisinin izni ile kendisini beş yılda bir yapılan sayımda hürler listesine kaydettirmesi = Manumissio Censu), vasiyetname ile efendinin kölesini şarta bağlı olarak veya şartsız azatlaması (Manumissio Testamentu), Hıristiyanlığın kabulünden sonra kilise ya da din adamları önünde efendinin kölesini azatlaması (Manumissio in Ecclesia) gibi azat şekilleri bu grupta toplanabilir. Diğer azatlama yolları ise Praetor Hukukunda belirlenmiştir ki, bunları da dostlar önünde azatlama (Manumissio inter Amicos), mektupla azatlama (M. per Mnesam) olarak sayabiliriz ¹⁴⁰.

Kölenin Manumissio yapılmadan da hür olabildiği durumlar vardır. Bu özel durumların en önemlisi, savaşta tutsak olan bir Roma'nın kaçarak Roma'ya dönmesi halinde hiç köle olmamış gibi hürriyetini kaybetmesi halidir (İus Postlimini) ¹⁴¹.

Azatlı artık hürdür. Fakat bir çok sınırlamalara tabi olan, ikinci derecede bir vatandaş sayılırdı. Eski efendisi ile arasındaki tâbiyet ilişkisi nedeniyle kamu ve özel hukuka ait ve ancak eski efendinin ölümüyle son bulan bazı sınırlamalar içinde yaşamak zorundaydı ¹⁴².

¹³⁹ Karadeniz, a.g.e., sh. 140.

¹⁴⁰ Nicholas J. B. K. M. An Introduction to Roman Law, Oxford, 1962, sh. 72 - 75, Karadeniz, a.g.e., sh. 140 - 144, Oğuzoğlu, a.g.e., sh. 61, Umur, a.g.e., sh. 72 - 75.

¹⁴¹ Umur, a.g.e., sh. 370, Oğuzoğlu, a.g.e., sh. 60.

¹⁴² Koschaker, a.g.e., sh. 79, Cowell, a.g.e., sh. 77, Karadeniz, Roma'da İş İlişkileri, Ankara, 1976, sh. 197.

Zamanla kölelerin azatlanmalarını kısıtlayan ve şarta bağlayan bazı kanunlar çıkartıldı. Çünkü farklı soy ve kültüre sahip çok sayıda azatlıların Roma vatandaşı olmaları Romalılar tarafından sakıncalı bulundu. Ancak kölelerin azatlanmalarına dair tüm bu şekiller Justinianus zamanında ortadan kalktı ise de Hıristiyanların olumlu etkilerine rağmen, azatlama işlemleri hiç bir zaman şekilci olmaktan kurtulamadı ¹⁴³.

Roma'da önceleri kölelere karşı takınılan merhametsizce tutum köle ayaklanmalarına yol açmış, Sicilya'da M. Ö. 135 - 132 ve 104 - 101 yılları arasında ilk köle ayaklanmasını, M. Ö. 73 - 71 de Spartakus'un ayaklanması izlemiş ve hepsi de kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Daha önceki uygarlıklarda rastlanmayan, sadece Eski Yunan ve Roma'da görülen bu ayaklanmalarını Hıristiyanlığın etkilerine bağlamak mümkündür.

Öte yandan Stoisizm akımı yukarda da değinildiği gibi Seneca (4 - 65), Marcus Aurelisu Antoninus (121 - 180) gibi yandaşlar toplamıştı. Bu düşünürler insanları tümünün akıl sahibi, aralarında sosyal bir fark olmayan varlıklar oldukları için kölelik kavramının doğaya aykırılığını savundular ¹⁴⁴. Azatlı bir köle olan Epictetus (60 - 110) da insanların eşitliği ve kardeşliği ilkesine dayanarak köleliği reddetmiş ve köleliği doğal bir kurum sayan Aristo'yu tenkit etmişti ¹⁴⁵.

Tüm bu fikirler Roma'da kölelerin durumunu yumuşattı. Justinianus Hukukunda da yukarda belirtilen esaslara bağlı kalınmakla beraber köle artık yarı yarıya hür insan durumuna yaklaşmıştı.

8. Eski Türk Uygarlıklarında Kölelik :

A) Genel Olarak :

Bilindiği gibi Türklerin ilk ana yurdu Orta Asya'dır. Burası göçebe kültürüne elverişli bir bozkırdır. Bu nedenle Orta Asya'da yaşayan kavimler göçebe kültürü çerçevesinde bulunmaktadır ¹⁴⁶. Biz bu bölümde Orta Asya'da vaktiyle yaşamış en önemli Türk devletlerinden Hun, Göktürk ve Uygurlar ile eski Moğol ka-

¹⁴³ Karadeniz, a.g.e., sh. 147, Umur, a.g.e., sh. 372.

¹⁴⁴ Okandan, a.g.e., sh. 442.

¹⁴⁵ Güriz, a.g.e., sh. 143.

¹⁴⁶ Uçok - Mumcu, a.g.e., sh. 10.

bilelerinde uygulanmış olan kölelik kurumunun özelliklerine kısaca değineceğiz.

Bu kültürler hakkında bilgi edinmek için çok eski ve yüksek bir kültüre sahip olan Çinlilerin yazmış olduğu eserlere bakmak gerekmektedir. Çin kaynakları incelendiğinde Çin'in Kuzey Batı ve komşularının tarihleri ve çok az da olsa özel hukukları hakkında bilgi vardır. Bu kaynaklardan Çin'in kuzeyinde yerleşmiş olan Türk, Moğol ve benzeri kavimlerde kölelik kurumunun varlığını, kölelere dizi dendiğini ve bazı kavimlerde vergi olarak köle kadını verildiğini ilk anda saptayabiliriz ¹⁴⁷.

Ancak göçebe Türk kavimlerinde kölelik kurumu için söylememiz gereken ilk ortak nokta bu kurumun diğer eski uygarlıklardan farklı olarak toplum yaşamında önemli bir yer tutmamasıdır. Göçebe olan Türkler kendilerine ait sürü ve diğer taşınabilir malları beraberinde götürüyorlardı. Bu yaşam, onlardaki hür olma duygu ve eğilimini ayakta tutuyor ve eski Türk devletlerinde bazı zümreler için imtiyazlı olmayı ve genellikle köleliği önliyordu. Eskiçağda yerleşik kültür yaşamak için gerekli olan çalışma, çakma, taşıma gücünü kölelerden faydalanarak sağlarken, bozkır kültürü bu ihtiyacı başta at olmak üzere hayvan gücü ile karşılıyordu ¹⁴⁸.

Eski Türk Uygarlıklarında da kölelere rastlanmaktadır ¹⁴⁹. Ancak gerçek anlamı ile kurumlaşmış kölelik ve her türlü haklardan mahrum kölelerden ziyade, tutsaklık ifade edilmek istenmiş, savaşta yenilen toplum üyeleri siyasi haklarını kaybetmiş ve bazı medeni haklarından yoksun bırakılmışlardır. Eski Türkçe metinlerde köle kelimesi geçmez. Kün (cariye) sözü de Çin'cedir (Kü'lan). Bununla birlikte ilerde görüleceği gibi Tabgaçlarda ve İç Asya Uygurlarında kölelerle karşılaşmakta ve Divan-ı Lügat-ı Türk'te «Ol kul boş kıldı» gibi köle azadına dair bazı ibarelere de rastlanmaktadır ¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Eberhard D. W. Çin'in Şimal Komşuları, Ter. Nimet Ulutuğ, Ankara 1942, sh. 25, 99.

¹⁴⁸ Kafesoğlu İbrahim, «Kültür ve Teşkilat» Türk Kültürünü Araştırma Ens. Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, sh. 758.

¹⁴⁹ Arsal Sadri, M. Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947, sh. 87.

¹⁵⁰ Kafesoğlu, a.g.e., sh. 759.

B) *Hun'larda Kölelik* : (M.Ö. XXIV - M.S. VI. yy.)

Türklerin ve Moğolların ataları olarak kabul edilen Hun'lar-
da şahıs köleliğinden çok kabile köleliği vardı. Bu köle kabile-
ler doğrudan doğruya Hun Devletine bağlıydı ¹⁵¹.

Hun toplumunda imtiyazlı bir sınıf mevcut olmadığından
ve bu nedenle yaygın olarak şahıs köleliği bulunmadığını söyle-
mek mümkündür ¹⁵².

Hun'lar savaşlarda tutsak aldıkları zaman Hükümdar (Tan -
Hu) tutsak alan kişiye bir bardak şarap verirse elde ettiği tutsak
ona hediye edilerek kölesi haline getirilirdi. Buradaki şarap tut-
sak üzerindeki mülkiyet hakkının hükümdar tarafından tanın-
masının bir sembolü idi ¹⁵³. Ayrıca tutsağın boynuna sicim tak-
mak da kölelik sembolü sayılırdı ¹⁵⁴.

Göçebe Hun toplumunda kölenin ekonomik önemi fazla ol-
madığı için kölelere sadece çobanlık yaptırılırdı. Hun'lar daha
ziyade kurtuluş bedeli almak için savaş tutsaklarını köle olarak
ellerinde tutuyorlardı ¹⁵⁵.

C) *Göktürkler'de Kölelik* : (M. S. VI - VIII. yy.)

Göktürkler'de kölelik kurumunun büyük yer tuttuğu yolun-
da izler yoktur. Ancak Göktürk toplumunda köle ve hür ayırımı
yapıldığını görmekteyiz ¹⁵⁶. Göktürklerde yazılı belgelerden 14 ta-
nesinde kul deymi kullanılmaktadır ¹⁵⁷.

Göktürklerde köleliğin en büyük kaynağı savaşlardı ¹⁵⁸. Özel-
likle Çin kaynaklarında Göktürkler'le yapılan savaşlarda Gök-
türklerin aldıkları tutsaklarını köleleştirdikleri yazılıdır ¹⁵⁹.

¹⁵¹ *Ögel Bahattin*, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1964, sh. 46.

¹⁵² *Kafesoğlu*, sh. 761.

¹⁵³ *Üçok* - Mumcu, a.g.e., sh. 16.

¹⁵⁴ *Inan Abdülkadir*, «Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembollerine» Zeki Veedi
Togan'a Armağan, sh. 4.

¹⁵⁵ *Üçok* - Mumcu, a.g.e., sh. 16.

¹⁵⁶ *Orkun H. Namık*, Eski Türk Yazıtları, İstanbul, 1936, sh. 39.

¹⁵⁷ *Kafesoğlu*, a.g.e., sh. 759.

¹⁵⁸ *Arsal*, a.g.e., sh. 287.

¹⁵⁹ *Ögel Bahaddin*, Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Deyri, Belleten c.XIX.
sh. 75, Ankara, 1955, sh. 345 - 350. *Gökaltı Cevdet*, Göktürk Devletinin Kuru-
lusundan Cengiz'in Zuhuruna kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da kabileler.
Ankara 1973, sh. 30.

Ayrıca yazıtlarda sık sık geçen «Tigin» kelimesi köle anlamına gelmektedir. Yiğit köleye «Alp TİGİN» uğurlu köleye de «kutluğ TİGİN» denirdi. Göktürkler aile büyüklerini çok saydıkları için kendilerine onların yanında Tigin diyerek, bir çeşit aşağılayarak büyüklerini yüceltirlerdi. Giderek bu kelime prensler ve önemli kişiler için de kullanılmaya başlandı. Gerçek kölelerden kendilerini ayırmak için «Tigin» kelimesinin yanına başka ekler de koydular ¹⁶⁰.

D) . *Uygur'larda Kölelik* : (M. S. VIII - XIII). yy).

Uygur'larda da kölelik kurumu vardı. Köleler kaynak bakımından yenik kavimlere mensup, savaş sonunda tutsak edilmiş kimselerle onların çocuk ve torunlarıydı. Ayrıca bir baba diğer oğullarına danıştıktan sonra velayet hakkına dayanarak bir oğlunu satabilirdi ¹⁶¹.

Köle sahibinin kölesi üzerinde mutlak hakları vardı. Örneğin köleyi miras bırakabilir, satabilirdi. Efendisinin kölesini satması hakkında Uygur'lardan pek çok belge kalmıştır. Bir vesikada, bir kadın kölenin 100 top kumaşla değiştirildiği, sikke halinde 47 gümüş satıra (Uygur para birimi) satıldığı bir başka vesikada yer almaktadır. Bu belgelerin hepsinin belli şartlarına uyularak hazırlandığı görülmektedir ¹⁶². Uygur'larda köle sayısı az olduğu için değerleri fazlaydı. Bir köle bir ata oranla 100 - 150 misli daha pahalı idi ¹⁶³.

Köle efendisinin izniyle evlenebilir, mahkemeye müracaat edebilirdi ¹⁶⁴. Azatlanması da mümkündü. Azat konusunda bulunan bir Uygur belgesinde iki efendinin kadın ve erkek kölelerinin birbirleriyle evlendikleri, efendilerin bu evlilikleri duyunca köleleri birbirinden ayırmak istemeyerek vergi vermek koşulu ile azatladıkları yazılıdır ¹⁶⁵. Bu belge pek çok bakımdan Uygur kölelik kurumuna ışık tutmaktadır. Önce kölelerin efendilerine sormaksızın evlenme haklarının bulunduğu anlaşılmaktadır. İkinci nokta pek çok eski uygarlıklarda - en gelişmişleri sayıla-

¹⁶⁰ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı lügati Türk* (Besim Atalay) Ankara 1943, sh. 414.

¹⁶¹ *Üçok* - Mumcu, a.g.e., sh. 34.

¹⁶² *Üçok* - Mumcu, a.g.e., sh. 25.

¹⁶³ *Vladanirtsov*, B. Y. Moğolların İçtimai Teşkilatı, Ankara 1944, sh. 98.

¹⁶⁴ *Arsal*, a.g.e., sh. 370.

¹⁶⁵ *Üçok* - Mumcu, a.g.e., sh. 33.

bilecek Roma'da bile - kölelerin evlilikleri yasal sayılmazken Uygur'larda köle evliliğinin meşru olduğudur. Efendilerin kölelerine şarta bağlı olsa, Uygur'ların kölelere olan insancıl davranışlarının bir aynasıdır. Kölelere insancıl davransalar da hürlerden farklı tuttıkları gerçeğini de bir tarihsel olayı vererek belirtmek gerekmektedir : Uygur Hakanı Muçunçur'un Çin İmparatorunun kızı ile siyasî amaçlarla evlenmesi kararlaştırıldıktan sonra prensesi Uygur sarayına getiren heyette bulunan kölelerin aynı heyetteki Çin aristokratları ile yanyana oturmalarına sarayda izin verilmemişti ¹⁶⁶.

E) *Moğol'larda Kölelik Kurumu :*

XI - XII. yy. eski Moğol kabilelerinde hâkim sınıf (unogon - bogol) ile küçük demirbaş vassallar, ötole - bogol denen adi köleler ve Jala'ular (uşaklar) vardı. Savaşlar ve akınlarla itaat altına alınan kabilelere boğol denirdi. Bir veya birkaç nesil sonra bunlar unagan - boğol yani kabilelerin kölesi sayılırlar ve çobanlık, sürük avlarında sürücülük yaparken yeni nüfuz altına giren kabileler belli şahısların vassalları olur ve o şahsa ve ailesine hizmet ederlerdi ¹⁶⁷.

Jala'uların karargâhlarda hademelik ve seyislik gibi görevleri vardı. Bunlar hiç bir şahsi evrakları olmayan ve tamamiyle efendilerine tâbi ve onların kulları olan uşaklardı. Genellikle savaş tutsakları ve göçebe Moğollar da dahil olmak üzere çeşitli milletlere mensuplardı ve büyük senyörlerin kalabalık ve zengin karargâhlarında çalıştırılırlardı. Küçük feodallerle adi askerlerin maiyetlerinde pek az köle bulundurdıkları bilinmektedir. Moğollar diğer milletlere mensup olanlara nazaran farklı tutulurlardı. Bir müddet geçtikten sonra, özellikle ikinci nesilde vassal, boğol ve unagan boğol vaziyetine geçerler ve kölelerden farklı tutulurlardı. Bazan da daha yüksek derecelere geçmelerine izin verilirdi ¹⁶⁸. Ancak yine de hâkim sınıfın nüfuzu altında yaşarlardı. Bilhassa Cengiz Han'ın muazzam fütuhata ve seferleri sonucunda yoksul ve zayıf tüm civar kavimler köleleştirilmişlerdi. Bağdat'ın fethi sırasında binlerce kişiyi öldüren Moğollar kadınları da köle olarak satmışlardı ¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Su M. Kâmil, Uygurlar ve Uygur Medeniyeti, Balıkesir, 1938, sh. 14.

¹⁶⁷ Vladamirtsov, sh 106, 109.

¹⁶⁸ Vladamirtsov, sh. 177.

¹⁶⁹ Dimont, a.g.e., sh. 183.

Moğol'larda kölelere çok kötü davranıldığını, tamamiyle efendilerinin hâkimiyeti altında olduklarını, kaçak köle yakalayıp efendisine iade etmeyen bir hürün efendinin bu hakkına saygı göstermediği için öldürüldüğünü görmekteyiz ¹⁷⁰. Bu konudaki kurala hemen tüm eski hukuk sistemlerinde rastlamak mümkündür.

Moğol'ların Ötöle - boğol adı verilen köleleri azatladıkları, bu takdirde köle ile efendi (Noyan) arasındaki ilişkinin sona erdiğini biliyoruz. Azatlanan köleler (Darxad) orta sınıfa mensup sayılırlardı. Genellikle bir başarı gösteren kimseler azatlanırdı. Bu nedenle, onlara bilhassa Cengiz Han zamanında vergi ve angaryadan muaf hürler olarak yüksek mevkilere ulaşma şansı tanınırdı ¹⁷¹. Bu durumda Moğol'larda hürlerden vergi alınmadığını, şahsi kölelik zaten pek az olduğu ve köle kabilelerin de vergi vermeleri mümkün olduğu için vergi ve angaryanın yalnız köle kabilelere yükletildiğini söylemek kanımızca yanlış olmayacaktır. Şu halde Moğol'larda hâkim sınıf, köleler ya da köle kabileler yanında bir de azatlılardan oluşan orta sınıf vardır ki, bu sınıfta olanlar için bir üst sınıfa yükselmeleri konusunda bir engel bulunmamaktadır.

1640 tarihinde Batı Moğol'larının sosyal ilişkilerini düzenlemek üzere çıkarılan Oyrat - Moğol Kanunundan da konumuzla ilgili hükümleri kapsadığı için kısaca söz etmek istiyoruz.

Bu toplumda köleleri savaş tutsakları, suç işlemiş olanlar ve bazen de her türlü hukuki himayeden mahrum olan yabancılar teşkil ediyorlardı. Doğu Türkistan'ı fethetmiş olan ve bir çok ıslahat yapmış olan Oyrat prensi Galdan (Ölümü 1647), bu kanuna eklediği maddelerle köle satışını menetmişti : «Her kim bir köle satışını tespit ederse satış bedeline ve satıcıya el koyabılır» ¹⁷².

Galdan, yalnız yabancıların köle olarak satılmalarını önlemekle kalmamış, genel olarak köle ticareti ve bilhassa efendinin kendi kölesini satmasını da menetmiştir. Efendi kendisine saygısız davranan kölesini bile satamayacak, ancak kovabilecekti.

¹⁷⁰ *Vladamirtsov*, a.g.e., sh. 142.

¹⁷¹ *Alinge Curt*, Moğol Kanunları, Tercüme Coşkun Üçok, Ankara, 1967, sh. 116.

¹⁷² *Alinge*, a.g.e., sh. 116.

Satış yasağına aykırı hareket edenler kölenin satış bedelinin iki misli ceza öder ve köleyi de azatlamak zorunda kalırlardı ¹⁷³.

SONUÇ :

Tüm eski uygarlıkların hukuk sistemleri incelendiğinde kölelik kurumunun hepsinde mevcut olduğu ilk anda göze çarpmaktadır. Toplumsal ve ekonomik yapıları çok farklı olan bu devletlerde köleliğin hukuken meşru olarak kabul edildiğini daha önce de belirtmiştik. Kölelik kurumu bu uygarlıkların her birinde benzer şekillerde düzenlenmiştir. Kölelik nedenleri, kölelerin bir mal olarak kabul edilerek hakkın objesi haline getirilmeleri, hak ehliyetlerinin bulunmaması, buna karşılık insan olmaları gerçeği karşısında zorunlu olarak kısmen fiil ehliyeti tanınması, işledikleri suçlar için çeşitli cezalara çarptırılmaları, yaşadıkları toplumun medeni seviyesi ve geleneklerine uygun olarak çeşitli şekillerde hürriyetlerine kavuşabilmeleri, tüm bu toplumların hukuk sistemlerinde benzer ya da kısmen farklı olarak belirlenmiştir.

Sürekli yapılan savaşlar ve kölenin ilkçağ kapalı ekonomilerinde büyük ölçüde kullanılması köleliği bu uygarlıklarda zorunlu kılmış, birbirinden çok farklı devletlerde köleler ikinci sınıf insan olarak nitelendirilmiş ve benzer aşağılayıcı ve kötü davranışlara katlanarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Üstelik bugün için insan hakları ile kesinlikle bağdaşmaz ve akıl almaz derecede insan haysiyetine aykırı olarak nitelendirilen bu kurum, yalnız ilkçağ'da değil, orta ve yeni çağlarda hattâ bir kısım Asya, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde yakınçağda da tüm acımasızlığı ile - ancak bu defa yasa dışı olarak - devam ettirilmiştir. Bugün bazı toplumlarda bu kurumun etkileri ırk ayırımı şeklinde görülürken, bazı devletlerde ise kölelik kurumu, milyonlarca kadın ve küçük çocuğu bazı iş kollarında çalıştırmak gibi, klâsik görünümünün dışında, farklı bir şekilde, fiilen sürdürülmektedir. Beslemelik, yetiştirme amacıyla istihdam şekilleri bugünün kölelik sistemini ifade eden bazı kurumlardır. Öte yandan 20. yüzyılın sonuna yaklaşırken fahişe ya da dilenci olarak çalıştırılan iki milyona yakın çocuğun bulunduğu bilinmektedir. Asya kıtasında her yıl binlerce çocuk ağır işlerde çalıştırılmak üzere satılmaktadır. Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ülkeleri Ekonomik

¹⁷³ *Alinge, a.g.e., sh. 117.*

ve Sosyal Komisyonunun Tayland'ın başkenti Bangkok'ta 1982 de yayınladığı yıllık raporda, Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinde çoğunluğu altı yaşın altında binlerce çocuğun çalıştırılmak üzere yıllık ya da ömür boyu sözleşmelerle satıldıkları belirtilmiştir. Raporda, çocukların çalıştıkları yerlerde sağlık şartlarından uzak, çok az ücretle ve günde yaklaşık oniki saat istihdam edildikleri yazılır.

Tayland, Hindistan gibi ülkelerde ise büyük şebekeler tarafından yönlendirilen 7 - 9 yaşları arasındaki çocukların fabrikalarda köle gibi çalıştırıldıkları, ya da sakat bırakılarak dilencilikçe itildikleri, bazı ülkelerde ise bu yaşlardaki küçük çocukların fuhuşa zorlandıkları gerçekleri hemen her gün dünya basınında yer almaktadır. Güney Amerika ve Afrika'nın bazı bölgelerinde hâlâ köle ticaretinin sürdürüldüğü Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler uzun yıllar önce köleliğe benzer uygulamaları engelleme çalışmalarını gündemine almış, ancak henüz kesin bir çözüme ulaşamamıştır.

